

ROJANÛ

kovara huneri çandi û edebi

36

1993

**Pîştî Şorişa Şêx Seid
Rapor û Tevdirên Tırkan
dî Derheqa Serhıldanê û Rewşa Kurdistanê da**

BEŞA IV.

RAPORA ENCUMENÊ

Werger: BARAN

Pîştî hazirkirina rapora Abdülhalik Renda û ya Cemil ê Wazirê Karên Hundur, hukümetê encumene- nek (komisyonek) sazkr, ji bo ku li van herdu rapo-

ran binêre û ji bo hukümetê raporeke din hazir bike û tevdirên ku lazim e bêne stendin pêşniyar bike. Derheqa vê yêkê da biryarnama hukümetê ev e:

Pir bi veşarti ye

Serokweziri

Mîdûriyeta Qelema Xas

Biryar no: 2536

BIRYARNAME

Ji biryarnama 17'ê Heziran 341 (1925) bi tarix û 2086 numro ra zeyl e (dikeve ser wê).

Heyeta Weziran (Hukümetê) dî civina xwe ya 8'ê Îlonê 341 (1925) da biryarek girt û encumenek çêkir ku tê da Wezîrê Karên Hunduri (Cemil), Wezîrê Dadi (Mahmut Esat), Mebûsê Çanqiri Abdülhalik begefendi û Serokê Erkanê Herb ci dıgrın, bona ku li raporên nihêrberan binêre û dî derheqa wan wilayetan da ku ev bûyera kevnepe- resti (1) çêbû, çî tevdir lazim e biryar bide û wek raporekê hazir bike; Cemil begefendiyê Wezîrê

Karên Hunduri û Abdülhalik begefendi ku li mıntıqa goti gerine, divê heryek raporên xwe pêş- kêşi encumenê bîkın û encumen li ser wan xeber- de, jê neticeyan derxe û pêşniyarên xwe hazir bike û rapora xwe dî 15 rojan da tamam bike û bide hu- kümetê.

Serokcûmhûrê Tırkiyê

Gazi Mustafa Kemal

Serokwezir

İsmet

Wezîrê Dadi

Mahmut Esat

Wezîrê Parastina Netewi

Recep

Wezîrê Behri

İhsan

Wezîrê Karên Hundur

Cemil

Wezîrê Karên Derva (vekil)

Mahmut Esat

Wezîrê Mali

Hasan Hüsnü

Wezîrê Maarif

Abdullah Suphi

(civîne da tune bû)

Wezîrê Avadani

Süleyman Sırrı

Wezîrê Çandiniyê (v.)

Ali Cenani

Wezîrê Ticari

Ali Cenani

Wezîrê Xweşiyê û Alikariya Cıvaki

Dr. Refik

Pîşti Şorişa Şêx Seid
Rapor û Tevdirên Tırkan
dî Derheqa Serhıldanê û Rewşa Kurdistanê da

BEŞA IV.

RAPORA ENCUMENÊ

Werger: **BARAN**

Pîşti hazirkirina rapora Abdülhalik Renda û ya Cemil ê Wezirê Karên Hundur, hukümetê encumenek (komisyonek) sazkar, ji bo ku li van herdu rapo-

ran binêre û ji bo hukümetê raporeke din hazir bike û tevdeêrên ku lazim e bêne stendin pêşniyar bike. Derheqa vê yêkê da biryarnama hukümetê ev e:

Pir bi veşarti ye

Serokweziri

Midûriyeta Qelema Xas

Biryar no: 2536

BIRYARNAME

Ji biryarnama 17'ê Heziran 341 (1925) bi tarix û 2086 numro ra zeyl e (dikeve ser wê).

Heyeta Weziran (Hukümetê) dî civina xwe ya 8'ê Îlonê 341 (1925) da biryarek girt û encumenek çêkir ku tê da Wezirê Karên Hunduri (Cemil), Wezirê Dadi (Mahmut Esat), Mebûsê Çanqiri Abdülhalik begefendi û Serokê Erkanê Herb ci dıgrın, bona ku li raporên nihêrberan binêre û dî derheqa wan wilayetan da ku ev bûyera kevnepe-resti (1) çêbû, çî tevdir lazim e biryar bide û wek raporekê hazir bike; Cemil begefendiyê Wezirê

Karên Hunduri û Abdülhalik begefendi ku li mıntıqa goti gerine, divê heryek raporên xwe pêşkêşî encumenê bikin û encumen li ser wan xeberde, jê neticeyan derxe û pêşniyarên xwe hazir bike û rapora xwe dî 15 rojan da tamam bike û bide hukümetê.

Serokcûmhûrê Tirkîyê

Gazi Mustafa Kemal

Serokwezir
İsmet

Wezirê Dadi
Mahmut Esat

Wezirê Parastina Netewi
Recep

Wezirê Behri
İhsan

Wezirê Karên Hundur
Cemil

Wezirê Karên Derva (vekil)
Mahmut Esat

Wezirê Mali
Hasan Hüsnü

Wezirê Maarif
Abdullah Suphi

(civîne da tune bû)

Wezirê Avadani
Süleyman Sırrı

Wezirê Çandiniyê (v.)
Ali Cenani

Wezirê Ticari
Ali Cenani

Wezirê Xweşiyê û Alikariya Cıvaki
Dr. Refik

Rapora Encumenê

Encumen bi wan çar kesan (ji Erkanê Herbê serokê duwemin Kazım Paşa, ango Qerebêkır tevlê bû) kom bû û rapor û pêşniyarên jêrin hazır kır da hukumetê:

1- İdara şıdandi lı rojhilatê heya qedımandına bernama jêrin wê berdewam be.

2- Tırkiye parva dibe pênc mıntıqeyên mifettişiya gışti (ûmûmi). Mifettişiya 5. ji wilayetên jêrê pêk tê:

Hekkari, Wan, Mûş, Bitlis, Sêrt, Genç (Darahênê), Diyarbêkır, Mêrdin, Ruha, Sorek (Siwerek), Xarpıt, Dêrsım, Meletye, Ergani. Wilayetê Bazidê û qezayên Plemori, Gêxi û Xınis heya temambûna vê bernamê, bo demekê, dı bin emrê Mifettişiya Pêncan da be.

Mifettişê gışti, perpırsiyarê rêvebirına bernamê (programê) ye û dı bin emrê wi da ji her wezaretekê mifettişek û pısporeki eskeri û memûrên dın hene. Lı wê mıntıqê elayên cenderman yê seywar ji dı bin emrê wi da ne.

Serokê eskeri yê mıntıqê ku qumandarê Qolordiya 7. e, ew ji wek qumandarê idara şıdandi dı bin emrê mifettiş da ye.

Heya ku mifettişiya gışti bê avakırın, mifettişê Ordiya 3. disa bı vi kari mijûl be. Ji bo ku idara şıdandi bê firehkırın û wilayetê Bazidê û qezaya Plemoriyê ji bistine bin hukmê xwe û heya dawiya ıslahetê bê nukırın, divê qanûneke nu ji Meclisa Bılind bê derxıstın.

3- Dı dadıgehên eskeri û yê idara şıdandi da divê ji xelkê mıntıqê (ji Kurdan) hakimên esker yan ji sivil nebın. Bıyarên diwana herbê (mehkema eskeri) nah şunda ji wek berê bı ci bên.

4- Ew kesên şık lı ser, ku dı derheqa wan da heya 13'ê Sibata 341 taqibat çê bûye, lê karê wan ne qediyaye, ji bili huqûqê şexsi, dewayên wan wê bêne tecilkırın. Qanûna Tecilê ji bo qısr û curm û kuştınan be; lê ew kuştınên ku hin neketine bin

- 1.000.000 Mesrefê neqılkırmê, xwarın û hwd. (ji bo meriveki 20 lire hatiye hisêbkırın),
- 250.000 Avakırına deh hezar xani (ji bo xaniyeki 250 lire),
- 1.000.000 Bedêla debara salekê, tov (toxım), haletên çandiniyê (ji bo malekê 1.000 lire),
- 2.000.000 Bedêla bist hezar heywanê cot,
- 500.000 Mesrefê ciwarkırınê.

- 7.000.000

hukmê mırûrê zeman (wext derbazbûnê) û kuştınên ku bı rengê rabûn û serhıldan ın -berı serhıldana dawı bıqewımın ji- ew nayêne tecilkırın. Gor vê yêkê, ji meclisa bılind ra qanûnek wê pêşniyar bıbe.

5- Lı rojavaya xetta bajarê Wanê û Midyatê, erda ku ji Ermeniyan vala bûye, lı wê macirên Tırk wê bêne ciwarkırın. Bona vê yêkê, lı wilayetên dı mıntıqa idara şıdandi da erdê Ermeniyan divê neyê fırotın û heya bı kırê ji nedine Kurdan. Tırk û Arnavûdên ku ji Yugoslavyê tên û macirên ku ji İran û Qafqasiyê bên divê beri hemûyan lı Xarpıtê-Erganiyê-Diyarbêkrê; Xarpıtê-Paloyê-Gêxiyê; dı navbera Palo û Mûşê da lı geliyê Muradê, lı rojhilat û başûrê Çıyayê Bingolê û lı Xınisê, lı geliyê Muradê, lı deşta Mûşê, lı dorberê Gola Wanê, lı xetta Diyarbêkır, Bitlis û Xerzanê wê bêne ciwarkırın û ji bili vana, ji gelê ku lı wilayetên Rize û Trabzonê û lı qezayên lı rojhilata bakûrê wilayetê Erzurumê bı sıxleti diji, ji wan ji yê ku bı dil û daxwaz tên, divê lı dor çemê Xınisê û ava Muradê û lı bakûrê Gola Wanê bêne ciwarkırın.

Herçi kesên macir û Tırkên welat ku lı rojhilatê bêne ciwarkırın, divê bı wesitên hukumetê yê nezık bêne neqılkırmın, dı dema neqılkırmê da xwarın û hemû mesrefê wani dın, çekırına xaniyên wan, debara wan ê saleki, haletên çandiniyê û heywanên wan divê bı terefê hukumetê bê dayın.

Erda ku tê da macirên Tırk wê bêne ciwarkırın eger dı dest Kurdan da ye û Kurd, bêyi ku wesiqeki nişandın wan bı kar tinın, divê ji wan erdan bêne derxıstın û bêne veğerandın ciyê xwe yê berê û eger bıxwazın, wê neqli rojava bin û lı ciyê ku hukumet ji wan ra nişande, tê da ciwar bin. Ji bo parastına Tırkên ciwarkırı ji êrişên Kurdan, tevdirên xas wê bêne stendın.

Dı sala 341 (1925) da em dikarın tenê 50 hezar nıfûsi neql û ciwar bıkın. Gor vê:

Ku bi temami heft miyon lire ye (2), divê ev pere tevi botçeya ciwarkirinê be ji bo sala 342 (1926). Divê macir ji bona mesrefên xaniyan, ya abori, toxim, heywan û haletên çandiniyê bêne dêdarkirin û dênê xwe di 20 salan da bîdîn.

Her usa, di deh salan da ku emê bikaribin ji Yugoslavyê, Bulgaristanê, Kafkasiyê û Adırbacane 500.000 nifûs binin û li mintiqeyên jorê navkiri ciwar bikin, divê ji sala 343 (1927) pê de, her sal bi kêmayi pênc milyon lire di botçeyê da bê danin.

6- Divê Wezareta Mali dest pê bike, nivîsandina eraziye berê li vê mintiqê pêk bîne.

7- Wezarata Karên Hundur, bi pereyê ku di botçeya sala 342 da hatiye danin, berê li mintiqa Mifettişiya 5. nifûsê binivise.

8- Minasib e ku mesrefê di rûbari serhildanê da çêbûye, ji xelkê mintiqa serhildanê bê girtin. Bona vê yekê, divê Wezareta Mali derxistina qanûnekê bixwaze ji meclîsa bilind. Ev ji wan gundan nayê xwestin ku di vê mintiqê da ci digrin lê tevi serhildanê ne bûne. (Ev gund bi aliyê Erkanê Herbê Giştî hatine nişandan).

9- Herçi kesên ku di serhildanê da ci girtine û piştgiri lê kirine, ew û xîsm û merivên wan û ji serokan, yê ku hukûmet naxwaze li şerqê biminin, ew û xîsm û merivên wan, divê neqlê rojava bin, ciyê ku hukûmet wan ra nişan dide. Mal û eraziye ku ew şunda dihêlin hukûmet wê bikire, yan bedêla bi neqdi bide, yan ji, bi buhayê wê mal û erazi bide li ciyê neqilkiri.

“Ew serokên ku di dema serhildanê da xîzmeta hukûmetê kirin û sadîq bûn” ji wan, yê ku tevi hukûmetê diji serhildanê derketin, divê neqla wan bê tehirkirin.

10- Di nav deh salan da rêxistina eşiri gav bi gav wê bê rakirin, xelk rasterast bi hukûmetê ra bide û bîstine, heqê wi bi destê hukûmetê bê parastin bêyi ku yeki din navberiyê bike. Bona vê yekê, divê ji her beşeki idarê memûrên xwedi bir û baweri û jêhati bêne mintiqê û bi vi awayi, hêz û nifûza hukûmetê li rojhilatê bê xurtkirin.

Her usa, divê li vê mintiqê ji bo memûriyên derece duduyan û sîsêyan ji memûrên Kurd tayin nebin. Ji bo memûrên ku ji merkezê tîn tayinkirin (cendirme ji di nav da) ev qanûna jêrin hewce ye:

A- Li mintiqa idara şidandi, memûrên ku ji merkezê tîn tayinkirin (cendirme ji di nav da), heya ku li wir diminin, qasi ji sedî 75'ê meaşên xwe zêde distinin.

B- Her memûrek li vê mintiqê, di kêmayi da sê salan xîzmet dike. Piştî sê salan, gor derece û sînifa xwe neqli wezîfêke din dibin li deri vê mintiqê û yeki din tê ciyê wan. Yê ku bixwazin dikarin di ciyê xwe da ji sê sali zêtir biminin; lê kes nikare ji şeş salan zêde bîmine.

C- Di vê mintiqê da mensûbên ordiyê ji, gor nifûsa malbata xwe, qasi 1-5 tayina neferan zam distinin.

12- Ji 4 tabûrên sinor ku li wilayetên Hekkari û Wanê ne û ji 2 tabûrên ku Erkanê Herbê Giştî dixwest li Wanê çêbe, tûgayeke neçirvan hat sazkirin. Bo ku hejmara van 6 tabûran û 3 tabûrên dinê ku ew ji yê sinor in û ciranê wan in, heryeki derkeve heşt sedî, divê botçeyê da xerçeke nu bê danin.

13- Çek wê bêne komkirin û gerandina çekan bê qedexekirin; tenê, ew kesên ku xwedi wesîqe bin dikarin bi xwe ra bigerin. Çekên ku bê wesîqe bin, eger li mal bin ji dişa hukûmet wê dest bide ser û xwediyên wan bide dadigehên idara şidandi.

14- Li merkezên wilayet û qezayên wek Meleye, Xarpit, Diyarbekir, Bitlis, Wan, Mûş, Ruha, Ergani, Xozat, Erdiş, Adilcevaz, Exlat, Palo, Çarsıncaq, çemişgezek, Ovacık, Husnimansûr, Bêsni, Arga (Arguvan), Hekimhan, Birecik û Çermikê ku aslê xwe Tirk in lê Kurditiyê zora wan biriye, kesên ku di dairên hukûmet û belediyan da û di saziyên din da, di mekteban da, di çarşî û bazarê da ji bilî Tirki zmaneki din qise bikin, bi curma paymalkirina emir û fermanên hukûmet û belediyan tene cezakirin.

15- Li wan ciyên ku eslê xwe Tirk in, lê hindik maye bibne Kurd û li Sêrtê, Mêrdinê, Sawûrê ku ehlê xwe Erebi qise dikin, divê Ocaxên (komelên) Tirka û mekteb bêne vekirin; xasîma divê her textlit fîdakari bê kirin û bo keçikan mektebên baştirin bêne avakirin û kar û xebatekê usa bê kirin ku keçik hewes bikin di van mekteban da bixwinin.

Xasîma, divê beri hemûyan li Dêrsim mektebên leyli bîn avakirin û bi vi awayi xelkê vê

mıntıqê ji Kurdîtiyê bê xilaskirin.

16- Ji xelkê Dêrsim, qismê ku bixwazin jê derkevin, divê neqli rojavayê Sêvasê bin, ciyê ku hukûmet ji wan ra nişande. Dî mıntıqeya mufettişiyê da, bî vi awayi, herçi kesê ku bixwazin neqli navbenda Anadolîyê bin, hukûmet dikare ji wan ra ci nişande û wan neql bike.

17- Lî wilayetên rojavaya Feratê, lî mıntıqeyên ku Kurd belav bûne û tê da dijin, divê Kurdi xebêrdana wan yekcar bê qedexekirin û grani bê dayin ji bo çêkirina mektebên keçikan û jin hini xebêrdana Tîrki bin.

18- Binayên hukûmetê û qereqolên cendirman û binayên eskerî û qereqolên sinoran, gor qanûna komkirina alikariyê dî demeke kurt da wê bêne avakirin.

Tenê ji bo çêkirina qonaxên hukûmetê, hukûmet bî xwe ji, ji botçeya giştî alikari dîke. Gor imkanên heyî, divê lojmanên memûr û zabitan ji bîn çêkîrin.

19- Lî vê mıntıqê, bernama çêkirina hemû rêyan bî aliyê mufettişiya giştî tê rastkirin. Beri hemûyan, divê rêyên stratejîk bêne çêkirin ku tabiyê idara ûmûmî û xûsûsî ne.

20- Divê kar û xebat bê kîrî ku şimendiferên Şerqê dî demeke kurt da bihên Erzînganê, Sêvas-Xarpît û Diyarbêkrê; Xarpît-Çapaxçûr û Mûşê, heya Gola Wanê.

21- Divê hemû qereqol gor parastinê bêne çêkirin û her usa ji, bî tîlefon û helyosta bin. Dî vê mıntıqê da hebûna çend istasyonên bêtêlê (telsîz) şert e.

22- Dî warê qaçaxê, istihbaratê, casûsiyê û parastinê da, qomiserên sinoran, ji bîli guhartinên eskerî yê esasî, dikarin emirên lazîmbûyî ji mufettiş bîstin.

23- Bona ku pêşî lî qaçaxî bê girtin, divê Wezareta Malî çend otomobîlên zirxî ji bîstine û gava lazîm bu eskerê ser sinor ji bikaribe van otomobîlan bî kar bine.

24- Lî bajarên mezîn û piçûk û lî nehyan divê wezîfê zabitan bî tevayî derbazî polêzan be û cendirme bî komîkî bî karê esayîşê mijûl be. Bona vê yêkê, divê Wezareta Karên Hundur qanûnekê

hazîr bike û dî botçê da gor wê guhartin çêbin.

25- Kesekî yan saziyeke ecnebi, bê izna hukûmetê nikare bê vê mıntıqê û lî vîr lêgerinekê bike.

26- Lî ciyên ku nîfûs hate nîvisandin, karê şandina eskeriyê wê dest pê bike. Yê ku dora wan hatiye, eskeriya xwe lî derî mıntıqê bîkin. Ev kesana bo mîdetekî dî xîzmetên bê çêkdari da bêne xebîtandin çêtir e.

27- Lî vê mıntıqê hukûmet, lî hemû beşên idareyê, divê karê gel rasterast bike, tucar rê û fîrsend nede kesên ku navberî dikin.

28- Dî mıntıqa mufettişiyê da dî warê parkîrana (taksîmata) wilayetî da guhartin û îslahkîrî, dikare bîmine heya qebûlkîrî û rêvabîrîna teşkilata giştî.

24 İlon 1341 (1925)

M. Cemil Mahmut Esa t Kazım

Mustafa Halik Renda

Têbîni

(1) *Lî vîr, hukûmeta Tîrk cardîn xwe rûreş dîke û dîxwaze şorîşa Kurd wek bûyereke kevnepêrest nişande.*

(2) *Dî vê husêbê da xeletî hene. Xeletîya pêşî ev e ku, reqemên jorî 7 mîlyon nakî, 4 mîlyon û 750 hezar dikin. Qelema duduyan (her yek ji 250 lire deh hezar xanî) du mîlyon û nîv (2,5 mîlyon) dîke. Qelema sisêyan ji disa nav xwe da xelet e: Eger, wekî hatiye nîvisandin, debara malekê ji bo salekê 1.000 lire be, -madem hejmara malan deh hezar e- hungê, ev mesref ji ne mîlyonek, lê 10 mîlyon dîke. Dibe ku bedel ne 1000, lê 100 lire be.*

Helbet xeletîya "Encumenê" ne tenê ev bû; hemû hesabên ku wê kîrî bûn ji bo helandin û nehuştina Kurdan hemû xelet derket. Ev 67 salê ku derbaz bûn vê yêkê xweş nişan didin. Siyasetê wan ji weke arîtmîka wan bû.

DAWÎ

LI KURDISTANÊ

PIŞESAZIYÊN

BİÇÛK

Her gel û mîletek bi folklor û çanda xwe tê meydanê. Bi parastina vê rengdana jinê dikarin bijin û xwe jindar bikin. Ew folklor li ser bingeha abori û civaki û siyasi û diroki xwe dixemilîne.

Di Kurdistanê da pişesaziyên biçûk yên destan, ciheki mezin di abori û jina gel da digire.

Îro solikên "kelaş", şal û şapik, şutik, gore, kum, destgork (lepik), parzûn, berik, mehfûr, ter, merş, mezer, weris, tang, kurtan, bivir, das, tırpan, merr, tevir, çartili, bi kurtahi pişesaziyên desti li Kurdistanê di her aliyê jinê da ciheki mezin û şundanêr heye. Lê mixabin dewletên ku Kurdistan di nav xwe da beş kirine, guh nadine van huneran, wan

Foto: Rengin

naparêzin. Serda ji, karbidest û burjûvayên Tirk û Ereb û Fars bi riya berhemên karxaneyên xwe, bi riya bêşên giran û zordestiyên pirtexlit van huneran roj bi roj xirab û betal dikin.

Çend sal berê di bajarên Kurdistanê da ji sükên (çarşiyên) heda-dan û ji sükên teneke kutanê da derbaz bûn çend dijwar bû. Hingîn û

dingina hedada, agirê kuçikê wan û asinê (hesin) sorê ser sindanê û asinkutan ji bira me naçe. Lê niha hedad ne mane. Eger mabîn ji, kit û mîr-î erê û wêrê mane.

Ez di vê nivisê da dixwazim piçek behsa du pişesaziyên biçûk (sinetên destkari) yên kurdewariyê bikim. Yek cervani û ya dinê

Mam Kemal hunermendeki jêhati ye, ev 37 sal e cervaniyê dike. Foto: Rengin Ew ne tenê bi çêkirina cerên avê, kûpên tîrşînê, guldankan mijûl dibe, lê herwisa listokan zarokan û figûrên heywanan ji çêdike.

lehındıksazi ye, ku herdu ji di jina me Kurdan da ciheki berbiçav hene û ketine nav lawij û çirokên kelepûra me ya Kurdi.

CERVANÊ 37 SALAN

Ev camêr xelkê Tuzxurmatê ye li Kurdistana Başûr û ev 37 sal e cervaniyê dike. Navê wi Kak Kemal, kurê Mam Zeynelabidin e, kurê Mam Ebasê Kakeyi ye.

Ew di sala 1931 ji dayika xwe bûye û malbata wi jina xwe bi pişesaziya cervaniyê borandiye û ew pişesazi bo Kak Kemal ji bav û bapirên wi maye û ew ji bi serfirazi evi karê xwe didomine û niha digel kurên xwe dixebite.

Berhemên ku ew çêdikin gelek bedew, rind û qehim in; bi neqîş û renga reng xemili ne û zehf balkêş in. Mam Kemal li Tuxurmatê

pêşangeheke (raxistin) bedew ji berhemên renca xwe daniye. Mam Kemal her niha ji cerên avê, dizikên rûn û penir, yên tîrşînê, cêrên gul û çiçeka, bo xwarina avê (kûpê avê), şerbikên avê, oman û kevçikên renga reng; her usa ji tiştikên zarokan wek şêr, piling, fil, xezal, berx, masi, hesp û gelek timsalên (heykelên) rengin çêdike.

Berhemên Mam Kemal bi nav û deng in û iro ji baş têne firotinê.

HUNERMEDEKÎ GEL

Sinetkareki din ê Kurd, Kak Mihemedê kurê Seyid Brahimê Kakeyi ye. Kak

Mihemed di sala 1952 da li bajarê Babegurgur (Kerkûkê) hatiye dinyayê. Ji malbateke hunermend e ku bi dartraşiyê mijûl e. Wi ev huner ji bavê xwe hin bûye û niha ji didomine.

Kak Mihemed van tiştên xwarê çêdike:

Sindoq, ku berê di hemû malên Kurdan da hebû û niha ji li gelek malan heye.. Xasîma bo cihêzên bûkan sindoqên dara gûzê dikirin û keç û bûkan wan sindoqan bi hunerên xwe yê bedew dixemilandin.

Sindoqên biçûk, yan ji "bahol" ji bo kesên ku diçûne xeribiyê, yan ji li nav malê tiştên taybetî tê da datanin.

Hêvcar û xencera

genim kutanê (gam) û şexre, qızınax (çap), niveqızınax (nivçap) (ji bo pivana genim di hate çêkirin). Merr û betirik û bêlik, destikên kerik, bivir, tırpan û çakûç, şeşil (mohira ji bo genimê coxine ye, di dema axa û erbaban da hebû, niha nine).

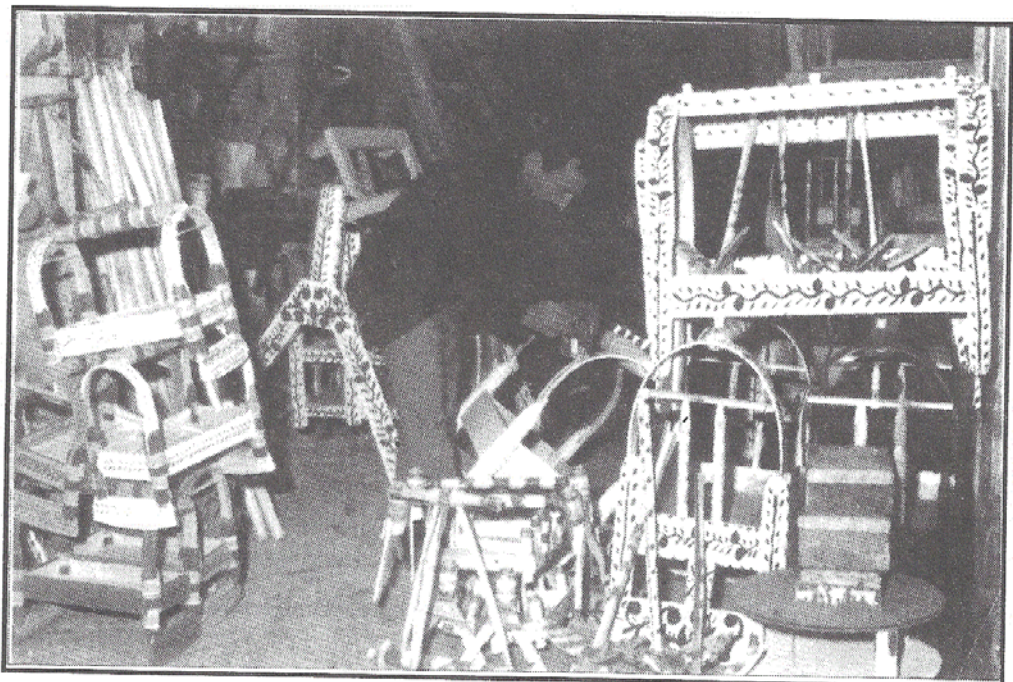
şîereke xwe da weha dibêje:

"Min dartaşêk im Kurdeki hejar

Xeriki kar im beyan ta êvar

Bo xizmet kirdin Kurdistanekem

Fida ye giyan û hem û malekem.

Kak Mehemedê Seyid Brahim xelkê Kerkukê. Foto: Rengin

Lehindikên mezin (dergûş) û biçûk bo zarokan. Şekirdank, mirkut, teşi û şehê hıriyê û darbest, tabût, textê nivistinê (razanê), mase û rûniştok (kursi, sendelye), bufe, qenepe, dolav û kitêbxane, sêpeka zarokan û pine (textê nan li ser pahnkirinê), mezirke û tir û werden û hwd...

Kak Mihemed ji bo evi karê xwe yê hêja û piroz û yadigarê bavê xwe di

Min dartaşêk im bê kes û hejar

Herdem kar dikem li koçeyi bazar

Be renci şani xom, nan peyda dikem

Bo niştiman giyan fida dikem."

NEWROZ

Têbîni: Agahdari û wêneyên nivisê, ji kovara Rengin (Rengin, hejmar 40-43, sal 1992.)

Nivisara jêrin ji pirtûka "Diroka Dinyayê 1" hatiye wergerandin. Pirtûk bi zumanê danimarkî hatiye nivisandin û orijînal navê wê "Verdens Historien 1" (Diroka Cihanê-1) e. Ew ji alî çend kesan va, bi xebateke kollektîv hatiye amadekirin. Nivîskarên pirtûkê Dr. N. H. Bang, Dr. Fridtjov Berg, Mûdûrê Dîbîstana Gelêrî (Folkeskoleinspektör) Ingvor Bondesen û Nordahl Rolfsen in. Pirtûk ji alî "Pirtûkxana Gyldendal", li Danimarkayê hatiye çapkirin.

BAWERIYA KEVN A PERSAN (*)

1- AVESTA

Wergêr: Y. Çakmak - A. Gernas

Jî nivîsarên pirtûkên pîroz ên Persên kevn ra "Zend Avesta" yan jî tenê "Avesta" tê gotin. Avesta jî alî mezînahî va, jî "Wesiyetnameya Kevn" hînek piçûktir e. Ayet an jî nivîsarên herî girîng û pîroz, Gathayên pêxember û nûjenkar Zerdeşt in. Gatha yan jî kurtennivîsên Zerdeşt (Zarathustra- Zoroaster)- B.Z. 700 jî 17 stranên pêk tên. Dî van stranên îlahî û nûjenbar da, Ahûra Mazda wek Xwedayê yekta û rast tê pesîndin. Zerdeşt, xwe wek elçiyê Xwedê yê bajartî bînav dîke û xwe wisa dîde nasîna ku, ew jî bo guhîrandîna dinê insanan û serketîna hakimiyeta Xwedê hatiye dinê. Ew (Zerdeşt) wek pêxemberek hereket dîke, jî bo hîlbijartîna rihê pak û ne-

pak rê nişan dîde. Ew, xwe dîke pêşewayê wî dinê nû, dinê ku jî yê berê, jî yê pîrxwedayî bîlîndtir û ciddîtir e, jî bo jîyanekî paqij û kiryarên baş e, ango ne dineke ku tenê dî dema qurbanan da tê perestî!

Dî beşên dîn ên Avesta da, pûtperestîya ecêb a ku Zerdeşt li hember têkoşîna daye, tê pêş. Ev pûtperestî dî pirtûka qanûnê Avesta da, dî nivîsarên pîroz ku dî dema qurbanan da tên gotin, zêdetir jî dî nivîsarên qanûn ku Zerdeşt jî bo Xwedayê cuda gotîye da heye. Gotarên qanûnî yê weha, bi wazên Ahûra Mazda ra, ango yekta Xwedayê ku jî alî Zerdeşt va hatiye êlan kirin, dîkevî hevrikiyê. Piştî mirîna Zerdeşt jî, van nivîsaran dî nav nivîsarên pîroz

da cih dıgrın, û ev ji dide xuyan ku pûtpurusti ji bini ranebûye yan ji wında nebûye. Pışti mırına pêxember (zerdeşt), pûtperesti car dın seri rakır, lê vê carê gotarên Gatha li gor rihê dinê nû hatın amadekırın. Û divê em bı awayaki kûfxweş bıbın ku, dinê kevn ji tevayi wında nebû. Lewra aliyê balkêş ê vi dinê geli, heta roja iroyin parastına wi ye. Lê werin em ji dema heri kevn dest pê kın û niha gotarên stranên reformbar ên Zerdeşt deynın aliki.

Dı vi dinê kevn da tıştê heri balkêş, bı awayeki ecêb şırovekırına sıruştê ye. Dı baweriya van gelên kevn da, dı hemû tıştan da ya paki yan ji nepaki, jiyan û daxwazi, jiyan yan ji mırın heye. Hemû tıştên ku ji bo jiyanê ihtiyaciya me pê heye ev in: berên axê, heywanên goman, av, hewa, tıştên piroz û xwedayi ku me ji tıştên xırab û wêranker, ji mexlûqên mırınê, tıştên xırab ên pışti jiyanê dıparêzın û alikari dıkın. Dı navbera parêzkarên jiyanê û insanan da merıvatiyek vekiri heye. Heri tıştê baş ku merıv dikare bike, heta ji destê merıv bê, parastına van tıştan, pêşvebirına wan û şakırına wan e. Ev ola wi ye. Li dinyayê wê jiyan bête zêdekırın û xurtkırın.

Nıvisarek AVESTA weha dest pê dıke: "Afırandêrê dinyayê, mirê jiyanê! ax li kuderê xwe zêdetırın şabûyi his dıke?" **Ahura Mazda** weha bersiv dıde: "Cihê ku ax xwe zêdetırın şabûyi his dıke, cihê ku kesê bêdad ji xwe ra xani çêdike, ocaxa malbatê şên dıke, heywan xwedi dıke, dıbe xwedi malbat, dı malê da hebûna wi heye, hebûb, giha û darên mêweyan tê çandın, axa zıwa tê avdan û axa avi tê zıwakırın e. Lewra" dibêje Ahura Mazda, "erdê neajoti û neçandi, wek jına bedew û cıwan e ku ji xwe ra mêr û zarok dıxwaze." Ji ber vê yekê ajotin û çandına erd, zêdekırına zêdekırına bereketa wi û bı wi awayi şakırına wi, wezıfeyek dini ya sıruştı ye. Gava yek axê bajo, bı hebûn û şahı li serê bıji,

Zerdeşt

Wêne: ji kıvara Mızgin

doza jiyanê ya dinyayê xurt dıbe, li hember hêzên nepak ên mırınê Xwedê xurt dıbın. Ji ber vê yekê em hınek dın ji dıxwinın û berdeyam dıkın: "Afırandêrê dinyayê, mirê jiyanê! dinê MAZDA çawa tê firehkırın û xurtkırın?" Ahura Mazda bersiv dıde: " Bı xiretkêşi, bı daxwaz çandına hebûb (genım, ceh ûwd.) e" û lê tê zêdekırın: "Kesê ku çandınıya hebûb dıke hım serûberı dıke jiyanê, hım ji dinê MAZDA bı qeweta 100 mêran, bı qeweta xwedıkar a 1000 jınan, bı bandora 10.000 qurbanan xurt dıke û xwedi dıke. Gava hebûb tén çandın, şeytan xof dıgrın; dema ku kulilk dıdın, dilên wan (şeytan) dırcıfe, gava şın dıbın, şeytan dıgrın û gava hebûb dıserıdın, şeytan dırevın. Dı mala ku hebûb tê da tune be, şeytan lê rüdnên; lê cihên ku hebûb lê zêde bı, gewrıya şeytanan wek hesınê ji agrı sorbûyi ye."

Ev, maneya xeberdanên AVESTA ye. Tıştên ku jiyanê xwedi dıkın û jê ra xızmetê dıkın, xızmeta doza MAZDA dıkın, hakımıyeta Xwedê fireh dıkın û pêşda dıbın. Ev, dı têkoşına li

hember dijminê mezın da, lı hember mırınê, ku dı destê şeytan da çekê heri mezın e, alikariyê dıke. Sıruştı baş û insan dest dıdın hev û bı hevra xebatê dıkın, alikariya hev dıkın - wek ajotın û çandına axê- û jı ber vê yekê ye ku, ajotın û çandına erd wezı-feyek dini ye. Ev din, dı şerê navbera hêzên mırın û jıyanê da, jı pıştıgıriya jıyanê pêştır tışteki nine.

Axa bı xêr û bêr a dınyayê ya ku destûr dıde insan û heywanan da ku lı serê bıjin, xızmeta jıyanê dıke, hevalbendê xebatê yê MAZDA ye. Û ew, lı gor ramanên MAZDA pıroz e. Eger neajotına erd, bı mebesta ku qeweta jıyanê qels dıbe, guneh be, hev-têkılıya axê û dijminê sereke mırınê, jê gunehıtır e. Dıvê tucar cendekê dı axê da neyê veşartın, "ax dıtırse" dıbêje AVESTA. Cendek nedıhatın şewıtandın jı, lewra ağır jı pıroz bû; ağır û jıyan parçeyên hev mın û jı hev nayên veqetandın. Lı gor bınavkırınê, MAZDA -Xwedayê jıyanê- jı hemû tıştên dınyayê bı tenê **agır** wek "kurê xwe" dıpejırine, dıdema (tabloya) rasteqın qebûl dıke. Cendekên insanın, lı derva dıhatın raxıstın da ku teyrên goştıxur wana bıxwın. Jı bo cendekan qüleyên veşartınê yê gılover û fıreh, hema bêje wek bırcên keleşan gılover, dıhatın çekırın. Cendek lı derva, lı ser rûnışteken dırêj, ku wek bank bûn, ên amfıtıyatroyan dıhatın raxıstın: Cendekê zılamın lı cıhên heri bılınd, ên jına dı nıveke da, yê zarokın jı lı ser rûnışteken heri jêrın dıhatın raxıstın. Wê hıngê teyrên goştıxur dıkarıbûn bıhatana û wan cendekan bıxwarana. Dıgel vıya, pıştı ku baranê pısi û qırêja cendekan ên bermahi lı nıveka avahıyê dıcıvand, ew şılıbûn baş dıhate werıvandın û jı pısiyên bermahi dıhate paqıjkırın û her weha dıgıhışt qatên heri kûr ên axê. Axa ku dı xızmeta jıyanê da bû, gerek bı tu awayı bı tıştên ku dı cendekan gerıyane ra neketa têkılıyê (temasê) û nehata qels kırın.

Jı ber ku av jı, xızmeta şınbûna zevıyan û hebûban dıkir, dı serı da jı cem û avên kanıderkan, hevalbendên xebatê yê MAZDA bûn, lewra ew jı lı dınyayê xızmetkarên jıyanê ne. Av û dar û ber tım wek jındarên pıroz tên bı nav kırın. Jı avê, tenê jıyan dertê. Helbet lı wê derê, lı ser mırına ku jı fetısandınê çêdıbe hatiye fıkrandın, lewra lı vê derê av, wek tışteki ku jê mırın çêdıbe tê xuyan. Derbarı vê mıjarê da dı AVESTA da weha dınvıse: "Afırandêrê dınyayê, mıre jıyanê! av dıkarê bıkuje?" MAZDA bersıv dıde: "Na, yê ku dıkuje ne av e, şeytanê mırınê ye ku insana grêdıde û bı xwe ra dıbe; av, tenê wı dıke nav dergûşa xwe, berbı jêr û jor dıhejıne, davêje qerex û her weha teyr tên û wı dıxwın." Ango av, dı fetısandına kesê mıri da jı bımi bêsûc e.

Ahura Mazda

(Wêne: jı Tarıxa Kurdistan- Cıgerxwın)

Bawerıya gelê AVESTA ya bıngehın, bı gıştı xurtbûna hêzên jıyanê bû lı hember hêzên mırınê. Jı ber vê yekê, qabılıyeta avê hebû da ku zor bıde hêzên nepak û wan bıde revandınê. Lı gor olên kevn, cıhên ku av lê dıpeşkile, cınên mırınê, angı reva şeytanın, bawerıyeke normal ê jı rêzê ye. Dı olên ku heta dırokên herı kevn ên ku em jê agahdar mın da, merıv rastı bıkarınına "ava pıroz"

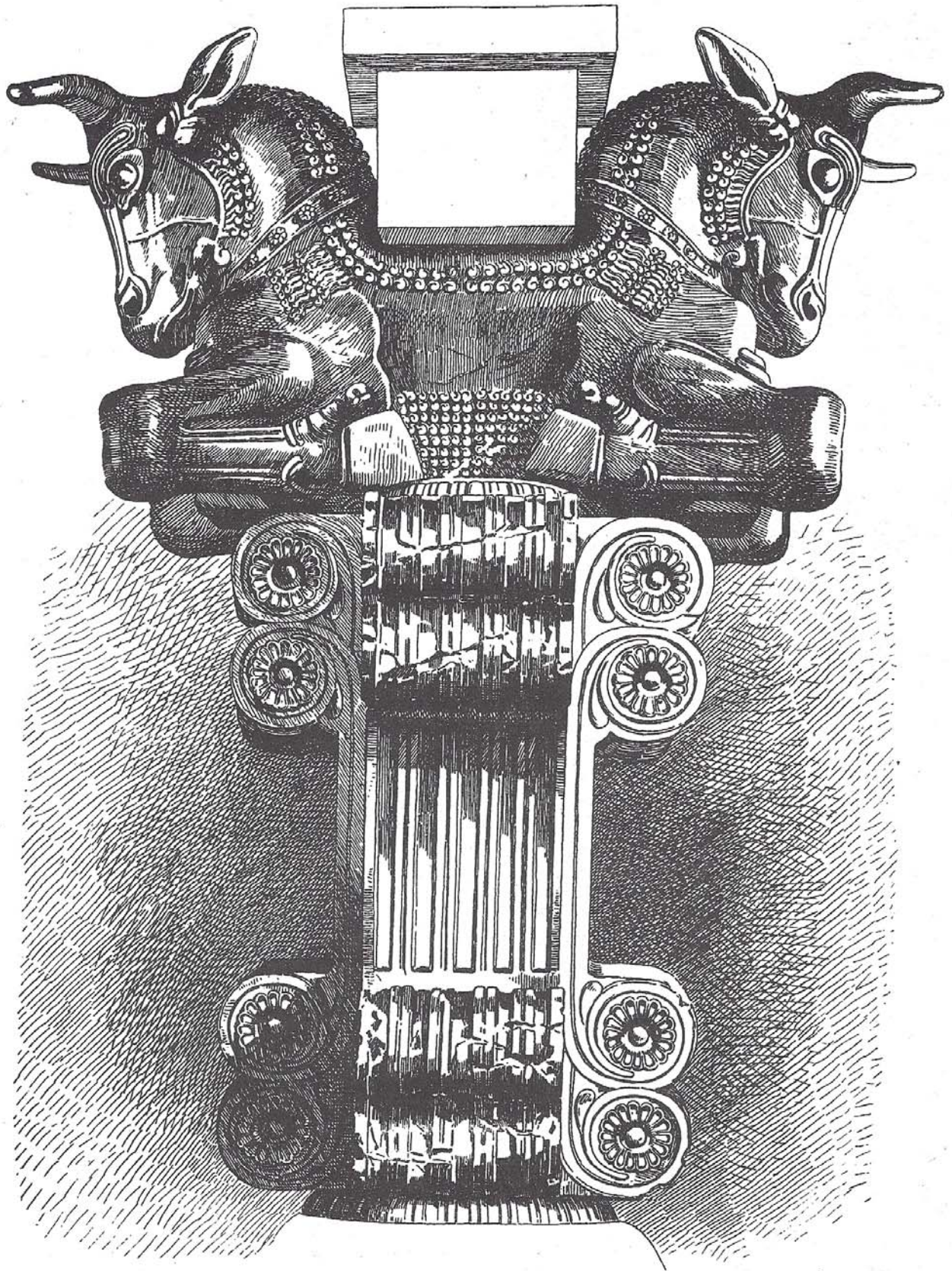

Fig. 35. Kapitæl fra Susa.

Rûpelek ji pirtûka "Diroka Dinyayê-1"

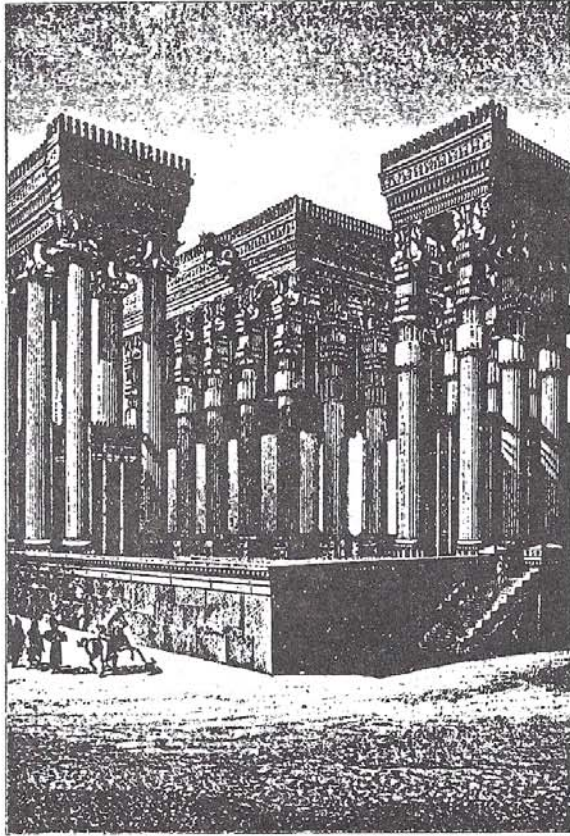

Fig. 36. Forhallen til Xerxes I:s Kongeborg i Persepolis.

Ji pirtûka wergerendi

dibe; lewra yê ku jindarên baş dîparêze û berî şeytanan an jî cînan dîde her ava piroz e. AVESTA, derheqê ew ava piroz û paqij a ku wek "ava piroz" tê bî kar anî gelek minak dîde. Eger cîsmek mîrî bî hebûban ra ketibe têkiliyê, wê gavê rihên mîrî dî hebûban da imkana tegerîne û îşgalkirîne dibînî, ya xwedîkari û jindariya hebûban qels dîke yan jî jî bîni dîkuje û qeweta nan û têrkariya wi wînda dîke. Lê herdem û li her der, bî saya peşkilandîna avê, ango çavkaniya jiyanê, cardînan dikare bibe xurekeke xwedîkar û bîgîhîje wê qewetê. Av, tenê bî temasê berî şeytanan dîde û cardînan cîsm dîke bîne hukmê xwe û jî nû va wi dîxe xîzmeta jiyanê. Ev bûyer, wek ku hemû olên kevn behs dîkî, bî avê "paqijbûn"e; "pisiti" bî rîya cendek an jî terma li cîsm geriyaye û ew jî rihê dijminê şeytanên bêhejmar pêştir tîştêk nine.

Dî AVESTA da derbarî paqijbûn, ango rîzgarbûna insanên ku ketine

bî hukmê şeytanên mîrî, agahdarîyên gelek vekirî û esehî hene. Bî ser van insanan da ava piroz tê peşkilandî û her weha tînan paqij kirî. Piştî gelek hazîriyan, merasîm (seremonî) dest pê dîke û "avên baş" bî ser serîyan da tê peşkilandî. Av, jî jora serî şeytan dîde revandî, lê şeytan xwe jî navbera herdu brûyan dîr nake. Piştî dî navbera herdu brûyan da av tê peşkilandî, wê çaxê şeytan dîreve paşîya serî. Av bî ser paşîya serî da tû peşkilandî, lê wê carê şeytan dîkeve çene. Dû ra av, li çene, jî çene heta guhê rastê, jî guhê rastê heta guhê çepê, jî wê derê bî ser gîrmîkên rast û çepê, û jî wê derê jî bî ser hemû laşê insan tê peşkilandî.

Rihê mîrî yê neşabûyî hêj jî jî avê, jî ava jiyanê, dîreve lewra dî wê têkoşîne da yê herî xurt av e. Dî dawiyê da şeytan dîreve û dîkeve paniya piyê çepê, û li wê derê wek kermêşekî vîze vîza wi tê bîhistî. Meriv panî radîke û dadîweşîne, wê carê şeytan dîkeve serê pêçîya mezin. Pêçîya serî jî tê dawêşandî û her weha paqijbûn temam dibe; û ew kermêşa qebîhê reş, zalîmê xîrab, jî laş dertê, çokên wî berbî pêş şikandî û bî dûvê xwe yê repbûyî berbî cehenemê, ango berbî cihê ku layîq e dîreve.

Li gor rawekirîna AVESTA, li dînyaya mezin hemû mexlûqên afirandî, dî şerê navbera mîrî û jiyanê da cih dîgîrî. Dema ku Xwedayê rojê Mîthra tevî hemû hêzên xwe yê çekdar jî perê ezman derbas dibe, dijminên xwe ango hêzên mîrî mexlûb dîke; li gor gotîne av û dar û ber jî dî nav hêzên wî bawermend a cih dîgîrî; ew (av û darûber) çaralî dora Mîthra dîgîrî, bî çekên gelek qewî wî dîparêzî. Wek ku tê gotî, dî dema bûyîna Zerdeşt û mezinbûna wi da, av û darûber kêfxweş bûne û dûra jî axê pişîqîne; hemû ruhberên baş wê bûyurê piroz kirîne: "Jî bo me bûyîna Zerdeşt -insanê fedakar- çî kêfxweşîyeke mezin e, ku ew ê dinê MAZDA li heft qatên dînyayê belav bike."

Balkêş e ku, li dû hev bang li hemû ruhberan tê kîrîn û tîn pesinandin, ango yê ku dihate pesinandin ne afirandêr bû, yên afirandi bûn, hêzên dinyayê yên xwedayi yên ku hevalbendiya jiyanê hîlbijartibûn. Mazda ji Zerdeşt ra dibêje: "Zerdeşt! hemû ruhberên ku min afirandiye wek ruhberên xwe bi nav bike" û afirandiyên Zerdeşt weha tîn bi nav kîrîn: **Axa Piroz, Ava Piroz, Dara Piroz, Deryaya Ezman û Ezman** bixwe û **Xaniyê Kainatê** yê bêdawi yê ku wi rohnî dîke. Piştî duayên ku ji Mazda û ruhên wi ra tîn kîrîn, em gelek caran rasti viya tîn: "Afirandiyên ruhi û cîsmî yên Xwedê!" Yên ku baweri bi dinê Mazda anîne, di her tiştî da irade û afirandêriya Xwedê dibînin, ku ev tişt xîzmeta daxwaziya Mazda dîke û ew ji, li hember mîrîne serketîna jiyanê ye.

Em eyîni ramani di baweriya AVES-TA da ji gelek kurt û vekîri dibînin. Ev, vekîri û rasterast dest pê dîke: "Ez şeytanan qebûl nakim û wana red dikim. Ez xwe wek perestkareki Mazda, mîridê Zerdeşt, dijminê şeytanan, piştgirê qanûnên Mazda itiraf dikim û pê iman tinim." (sonda bawermendên Mazda û Zerdeşt-N.W) Ev sond li pêş weha berdeyam dîke: "Ew parti (partiya jiyanê), partiya ku avê ji pê iman aniye, darûber û ga pê iman aniye, afirandêrê insanê bi dad û ga Ahura Mazda pê iman aniye, partiya ku Zerdeşt û merivên piroz hîlbijartiye, wê bibe parti û yasayên min." Ev tê vi maneyê: Hemû afirandiyên baş, Xwedê bi xwe, di têkoşîna mezîna a dinyayê da li hember mîrîne hevalbendiya jiyanê hîlbijartîna; ez ji dixwazim bîbim yek ji wan; ez dixwazim xebata xwe ji tevi xebata wan a pêşdebîrîna û firehkîrîna jiyanê bikim.

Ev ol, li dinyayê di jiyan û hemû tiştên ku jiyanê didim da hebûna xwedayîyek fêr dîke. Aşkera ye ku ev ol, reva ji jiyana dinyayê û xwehepiskîrîne di perestgeheki da yan ji

jiyanek xîzani xweş nabîne û na-pejîrîne. Bêbaweriya herî mezîna, birçî hiştîna bedena insan, tade lêkîrîn, kesîrandin û bi vi awayî xerakîrîna beden e. Divê her insan û hemû sîlsîla wi, bi domandîna jiyanêke bi sihet û serxwe hukmê xwe bilind û zêde bike. "Ez, Ahura Mazda, êlan dikim ku, merivên zewicandî ji yên nezewicandî, merivên bi mal (xani) ji yên bêmal, yên xwedî kur ji yên bêwar, merivên dewlemend ji yên xîzandî qedîrbilindtir e." Hukumdareki Persî yê ku P.Î. (Piştî Îsa) 500 salî da jiyayê û baweri bi Mazda aniye, ji van baweriyên fîlehiyê: pesinandîna mîrîne û biçûkxîstîna jiyanê, dêlva bîberîya insan pesinandîna bêberîya wi, acîz dibe û weha dibêje: "eger meriv li gor vê baweriyê hereket bike, ew ê di demek nêz da dawîya dinyayê bê."

Ev dinê Persîyan ê kevn, dineki jê-hatî, jiyandagîrtî, bi sihet û qudret bû. Eger ew, tenê li ser didema bedeni û ya ku ji derva tê xuyan bîfîkîrîyana, ev din wê wan berbî bêtêd-bîriyê bîkîşanda, lewra ji wîsa nekîrîn.

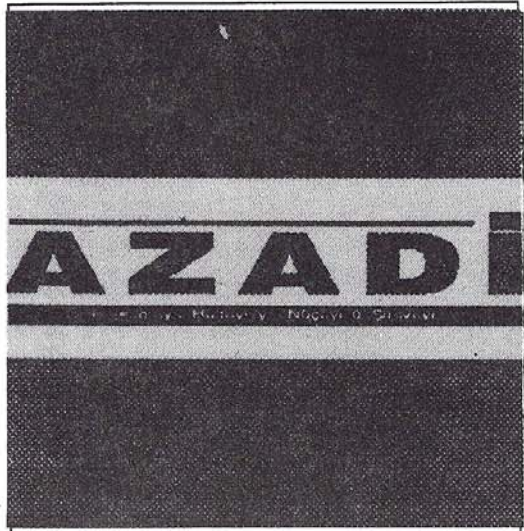
(*):

Bi vê sernîsa lêkolîna xwe nivîskarên pirtûkê, wîsa dane xuyan, mîna ku dinî Zerdeşt tenê yê farîsan e. Çawa tê zanîn gelek orientalistên ku di sedsala 18'an da lêkolînen weha çêkirîne, gelek caran kurd li dervayî hesab hiştîne an ji ew li ser gelên cîran jîmartîne. Ev kevneşopîya han mixabîrîna nuha ji gelek caran derdikeve pêş me.

Helbet ev kêmasîyeke lêkolîne ye. Qet nebe di şûna farîsan da bigotana îranî disan ji wê rasttir bûya. Lê ji ber ku ev xebata derheqê bir û baweriyên dinê zerdeştî da agahdarîyên fre dîde; hêjayî wergerandin û weşandinê ye.

Îro êdî ne tenê kurd bi xwe, her wîsa gelek dirokzanên cîhanê ravadîkîna ku Zerdeşt kurdeki "Medî" ye, ji eşîra "Magî", xelkê Belxê ye û zumanê pirtûka wî "Avesta" zimanê medî ye.

Zordesti û êrişên dewleta tirk li hember weşanên kurdi her diçe dijwartir dibe. Bi kuştina rojnamevanan, komkorina weşanan, birrina cezayên giran yê zindan û peran, dewleta tirk dixwaze yekser rê li ber weşanên kurdi bigre û gelê me bêdeng bihêle.

Lewma divê mirovên welatparêz û xwedi xiret diji zordestiya dewleta nijadperest û kolonyalist, destê alikari û piştgiriya dirêji weşanên kurdi bikin, wan bi tenê nehêlin.

Kovara Roja Nû digel, Dengê KOMKAR û Infomationsbulettin Kurdistan, ji raya gişti ya dervayi welat ra bangeke piştgiriya belavkirin. Bang, bi zimanê ingilizi, almani û swêdi, bi awaki fireh hatiye belavkirin. Em kurdiya wê ji li vir pêşkêşî xwendevanên xwe dikin.

Redaksiyona Roja Nû

Bang

PIŞTGIRIYA ÇAPEMENIYA KURDI YA ZORLÊKIRI BIKIN!

*Ji çapemeniyê,
Sazgehên navnetewi,
Partiyên siyasi û
Ronakbiran ra*

Parçê heri mezin yê Kurdistanê dabêşkiri di nav sinorê Tirkîyê da ye û li vi parçî 15 milyon kurd dijin.

Ev gel di bin zordestiyeke giran da ye, ji mafên xwe yê netewî û demokratîk bêpar hatiye hiştin. Ew nikare komeleyên demokratîk û partiyên siyasi ji ava bike.

Gelê kurd xwediyê dirok û zimanekî kevn, kultureke zengin e. Lê ev kultureke qedexe ye. Di Tirkîyê da ji gelê kurd ra perwerdegariya bi zimanê kurdi qedexeye. Dibistanên kurdan tunene. Bi zimanê kurdi weşandina programên radyo û televizyonê, xebata çap û weşanê qedexe ye.

Bi saya berxwedana gelê kurd û piştgiriya navnetewî, van du salên dawiyê di çembera zordestiya ser zimanê kurdi da hin qul vebûne. Rojnameya hefteyî AZADÎ dest bi jiyana

weşanê kir. Hin kovar û rojnameyên kurdi derdikevin û li ser ziman û çanda kurdi hin pirtûk tîn çapkirin. Lê belê li ser vana zordestiyêke giran heye ku dike wan bifetisine.

Mesela ji ber ku DENG'ê , kovara mehane ya ku pîrsa kurdi niqaş dike, di hejmarên xwe yên 17 û 18'an da hevpeyvîneke digel siyasetvaneki kurd, serokê Partiya Sosyalîst a Kurdistanê Kemal Burkay weşandiye, nuha berpîrsiyarê wê yê giştî Kamîl Ermiş, ji alî DGM'a (Dadgeha Emni ya Dewletê) ve tê mehkemekirin û jê ra du sal cezayê girtigehê û herwisa 200 milyon Lirayê Tirkî (li dor 25.000 dolar) cezayê diravi tê xwestin.

Ev şeş meh in, bi navê AZADî rojnameyêke hefteyi, bi kurdi û tirkî tê weşandin. Gelek hejmarên wê ji alî polês va hatin komkirin. Mesela di meha mijdarê da hejmarên wê 25, 27, 28 û 29 ji ber hin nûçe, mîqale û roportajên çapkiri hatin berhevkirin û ji ber hindê ji xwedi û berpîrsiyarên wê ra cezayên hepsê û yên pereyên giran tê xwestin.

Weşanger Mehmet Bayrak, ji ber ku biranînên ronakbireki kurd- ku li surgûnê miriye-, wek pirtûk weşandiye, ji alî Dadgeha Ewlekari ya Dewletê li Anqerê jê ra 100 milyon LT. (Lirayê tirkî) cezayê diravi biryar kir.

Daweyên weha ku li diji weşanan û weşangeran tîn vekirin; biryarên komkirin û cezakirîne gelek in.

Ev çend meh in ku bi tehdîd û zordesti mecalê belavkirina AZADî û hin rojnameyên din wek Yeni Ülke û Özgür Gündem tê astengkirin.

Di nav sala dawîn da 13 rojnamevan hatin kuştin. Yek ji van Musa Anterê 75 salî bû. Failê van cinayetên qet yek ji heta nuha nehatiye girtin; ji ber ku ev cinayet bi destê rêxistinên terore diqewimin ku dewleta tirk piştgiriya wan dike.

Bi vi awayî dewleta tirk ji aliyekî va ji

bona ku xwe rûsîpi nişan bide, mesajê dide raya giştî ya dinyayê weki çapemeniya kurdi serbest e, û li aliyê din ji, hemû şeweyên terore û zordestiyê bi kar tîne bona ku çapemeniya kurdi ji alî aborî va bifetisîne, bi fizikî dengê wê bibire, û nehêle ew bigihê destê xwendevanan.

Bêşik di şertên weha giran da şansê berdeambûn û jiyîna çapemeniyê tune. Û eger iro ev weşan hebûna xwe berdeham dikin ji, ev yek tenê bi saya xiretkêşî û fedekariya ronakbirên kurd û gelê kurd pêk tê.

Aha ji ber van sedeman, em, beşekî çapemeniya kurdi li dervayî welat, bangî we dikin ku hûn li hember zordestiyê hov û paşverû ya dewleta tirk, piştgiriya rojnama Azadî û tevaya çapemeniya kurdi bikin.

Hûn dikarin bi gelek awayên cuda piştgiriya çapemeniya kurdi û gelê kurd bikin: Mesela bi aşkerekirin û belavkirina agahdariyên ser van zordestiyên; bi protestokirina hukumata tirk bi awayên pêwîst û herwisa piştgiriya wan kes û rêxistinên bikin yên ku dixwazin pîrsa kurdi tîxin nav rojeva sazgehên navnetewî.

Wek her gelekî mafê gelê kurd ji heye ku di welatê xwe da azad bijî. Divê zimanê kurdi û çanda kurdi ji azad bibe.

Bi rêz û hurmetan ve.

10.12.1992

Roja Nû

Kovara kurdi a çandî
Swêd

DENGÊ KOMKAR

(Rojnameya mehane)
Kurdi- tirkî
Almanya Federal

INFORMATIONSBULLETIN KURDISTAN

Almani
Almanya Federal

Şekirnevafiroş

Welli Mendesori

Dı hêna xortaniya xwe da mın ber devê çemê Kur'ê-lı Tıbilisê bı firotina şekirnevata kar dıkır. Erebeke mın hebû, bı sê tegerekan. Mınê şekirnevata xwe tê da bı ci bıkira û dı navbera heyatên ber devê çemê Kur'ê ereba xwe bıgeranda. Rısqê mın, xwarına mın lı ser vi kari bû û ez jı jiyana xwe razi bûm. Kêmaniya xebata mın, her tenê ew bû ku ew xebateke wedeli bû. Havinê, çaxa şekirnevafiroş e û baş tê firotın, jı xebatdaran ra gelek xebatkar pêwist in. Ê jı ber vê yekê, lı payizê û zıvıstanê jı mın ra "demeke mıri" bû, jı bo ku şekirnevafiroş nedıhate firotın. Mın xwe ra xebateke barkêşiyê bı dest dıxıst û heya havinê bı wi kari ebûra xwe dıkır.

Xulese, ez jı jiyana xwe razi bûm. Mın hınek dırav jı berhev kırıbû û lı ba dayika xwe veşartıbû... Mın karê xwe yê zewacê dıkır. Lê merema mın a zewacê nedıgiha miyeserbûna xwe. Dayika mın çend qız nişani mın kırıbû, lê qet yek jı bı mın xweş nedıhatıbû. Ê qızên ku dayika mın behs dıkır, hemû jı malên dewletiya bûn. Ew jı peyi wê yekê ketıbû, peyi hebûna wan, ne ku peyi merifet û dılê qızê.. Ê jı bo vê pırsê ez û dê, tım hevra dıketine hucetê û rıkê. Lê dayika mın, jıneke ne serwest bû, bı rık û eynat bû, ya xwe dıkır. Jı bo xeysiyeta wê ez lê-lê bûm jı mal bıreviyama. Ewê, bı xeyseta xwe usa kır, ku bavê mın terka malê da, çû jıneke dın stand... lê wextê ewê texmın

dıkır, ku ez dıqehırım, hêrsa xwe radıkım, zûkava xwe gune dıkır, dıgot: -"Qutoyê mın, xên jı te xweyê mın kes tune. Ez lı feqirtiya xwe dınehırım acız dıbım, ne ku jı bûkê.

Çı mın ra ye bedewbûna wê, xwe ne gustilkazêr e têkime tıliya xwe. Seri ew e ku hebûna dê û bavê wê hebe, ku cihêzên bıha û baş pê ra dayının û me ra jı, idi kırına hûr-mûrên dın pêwist nebın..."

Ez nızanım heya kengê, wê şerê mın û diya mın dırêj bûya, eger mın Gulê nedıta.

Gulê keçeke xas û bejnılınd bû. Çavbırüyên wê reş bûn. Ew geleki xweşik û xwınşurın bû. Lı ser sûretê wê yê sıpi da du xalên zer ci gırtıbûn.

... Ew bû gula dılê mın.

Gulê jı, weke mın, qıza feqıran bû. Ewê jı bı paqıjandına malên dewlemen-dên gurcan ebûra xwe dıkır. Paşı mırina dê û bavê Gulê, bırayê wê yê neqenc, bı serkariya jınê beri dabûn ew jı mal qewıtandıbûn. Wê jı xwe ra odeke bıçûk kırê kırıbû lı taxeke Tbilisê ya kevn û lı wır dıma.

Mın gelek "gılı-gotın dıavêtine" ber Gulê, pê ra dıkıre henek û laqırdi. Bı çavan ew dıda serwestkırın, ku dılê mın wê da heye. Mın şekirnevafiroş bê heq dıda wê, lê mın newêrıbû jê ra bıgota ku ew hızkırıya mın e.

Lê rojekê, mın teyax nekır û gotê:

- Gulê ez dıxwazım ku ez û tu bize-wıcın. Tu dıxwazi bibi kulfeta mın?

We gereke bıdita, Gulê çawa şa bû. Reng lê çû, jı şerma sor bû, lı hev ket sor bû û got:

- Erê Quto dıxwazım.

... Ez geleki kêfxweş bûm, jı bihistina navê xwe, xasma bı zarê wê yê nazık. Mın lı dor-berê xwe nihêri, dit kes tune, destê xwe bire sûretê wê û carekê sûretê wê yê sor û germbûyi maç kır.

Wextê em jı hevdu veqetiyan, lingên mın erd nedıgirt. Mın tirê niha, per û baskên mın derên ez ê bıfırım ezmana.

Dû firotına xurekê, ez leze-lez, bı dileki şa çûme mal, da ku mızgıniki xêrê bıdime dayika xwe. Lê wexta mın bı şayi lı wê kır qêrin "Dayê ez dizewıcım!", wê qet nexwast ez guhdari bıkırama. Dest pê kır; bı qêrin, qûjin, gırin;

-Te çı got?! Bê cihêz?! Belengaz û bê xweyi?... Tu dıxwazi weki ez bımırım erê? Quto bêje! Tu dıxwazi ez bımırım û herım erê?!... Wey Xudê! Mın çı gunekari kıriye te kureki usayi dilkevır da mın... Kurê ku dıxwaze diya wi zû bımıre! Ew mırina dê dıxwaze Xudêê!

Her tenê ew mabû, ku ez jı malê derketama û deri lı peyi xwe bıgırta.

Jı wır şûnda, ez berbı mala dê neçûme.

Mın û Gulê, dı oda wê ya kırêkiri da, lı ba hev, jıyaneke nû dest pê kır...

Me geleki hevdu hız dıkr û jıyana me geleki xweş derbas dıbû. Em pır baş jı hev serwext dıbûn û bengi bıbûn ser hev. Evına me roj bı roj germ û bılınd dıbû. Me nıkarıbû em du deqiqa bê hevdu bıminın. Eger Gulê jı xebata xwe dereng veqeriya, ez hingê dıfıkırım, lı ber xwe dıketım, rehetiya xwe wında dıkr. Xulese, mın jı Gula xwe usa hız dıkr ku êdi hışê serê xwe unda kırıbû... Ê bı rasti jı Gulê hêjayi

hızkırineke weha bû.

Her tışt baş bû, heta ku meheki şûnda delala mın hate guhastın. Usa ku mın ew nas nedıkr. Ewê dest ber xwe dani. Mın dest bı kumreşi û şıkan kır, dıketime fıkarên kûr, mın jı xwe dıpırsi; gelo dıbe ku Gulê êdi jı mın hız nake?..

Ez, bı xeysiyetê xwe va yeki binteng û ûmgıran ım, wek bavê mın, dıbe ku Gulê jı ber vê jı mın acız bûye?..

Û paşi van derdkışandınan ez dıha û dıha kûvi dıbûm jı hızkıriya xwe. Mınê gılık û dudu bıgota, zêde kesi jı mın xerber nedıbıhist.

Rojekê Gulê geleki derengi bû. Ez lı benda wê mam. Dı xwe da dıqıçqıçım. Cıxare, yek dû yekê dıkışand. Mın xwe ra dıgot; gelo çı hate serê Gulê? Çı qewımı? Bo çı derengi dıbe? Dı dinê da hezar qezi û bela hene... Lê seheta deha derbaztır, êvarê çawa bû, Gula mın hat.

Ez şa bûm, bina mın fire bû, ku Gulê sax sılamet e. Hêrsa mın zûkava dani û derdên mın jı deqekê da unda bûn. Lê dilê mın ne rehet bû, jı ber ku rengê Gulê, kêfa wê lı mın xweş nehat.

- Gulê tu çıra usa derengi bûyi? -mın jê pırsi.

- Bêje heta kengê tu wê tev qaba bıji? wê jı dı aliyê xwe da pırseke weha da mın, bı hêrs.

Ez mam ecêbmayi. Mın nızanıbû çı bersiv bıda.

- Gulê mın serwext ke, çı bı te dıqewıme? Çı bûye? Tu çıma wa hati guhastın?

- Tışte bı serê mın neqewımıye! Eva meheke dayika te ez rûreş kırim, rehetiyê nade mın. Tê ciyê xebata mın, lı wır dı nav xelkê da mın dıke qaba kuçan. Navê mın xırab dıke. Mın dıde şermê. İro jı cımaet lı serê mın kom kır û dıkr qêrin;

-Evê qabê evê neqencê, kur jı mın standiye! Paşê xwe avête erdê, yanê xerqi. Xelkê jı tirê rast e, av anin û ser

diya te ya sêrbaz da kırım.

Gulê binek stand. Fıkırı û bî dengeki fetusi got:

- Em gereke jî hev veqetın. Diya te rê nade bext-mirazê me, ew ê jiyana me a şirin tehl û reş bike. Vegere bal diya xwe. Wê jî te ra jî baş be, jî mın ra jî.

- Tu beri mın dıdı? Bê hemdê xwe mın jê pırsi.

- Na, lê gereke tu vegeri ba diya xwe. Jî mın bawer bike, usa wê diha baş be.

Mın êdi tıştek negot, deri lî peyi xwe dada û derketim çûm.

Jî çemê Kur'ê bayê meha ilonê ya sar sîretê mın dıxıst. Lî dor-berê mın dengê insaneki nedıhat.

Lî ser pırayê ra derbaz bûm, lî baxa kêleka Kur'ê lî ser kursiki rûniştım. Xem û kulan ez hıldam...

Mın zehmetiya tenêbûnê texmin kır. Qet nızam çawa hêsır jî çavên mın bariyan. Ez dıgıriyam...

Paşê ez jî baxê derketim û berbî mala

diya xwe çûm.

Çend mehan şûnda, diya mın keçeke "bî dilê xwe" jî mın ra dit. Ew dewleti bû, lewma cihêzeki baş bî xwe ra ani. Lê çî jî mın ra, wexta dilê mın têda tune bû...

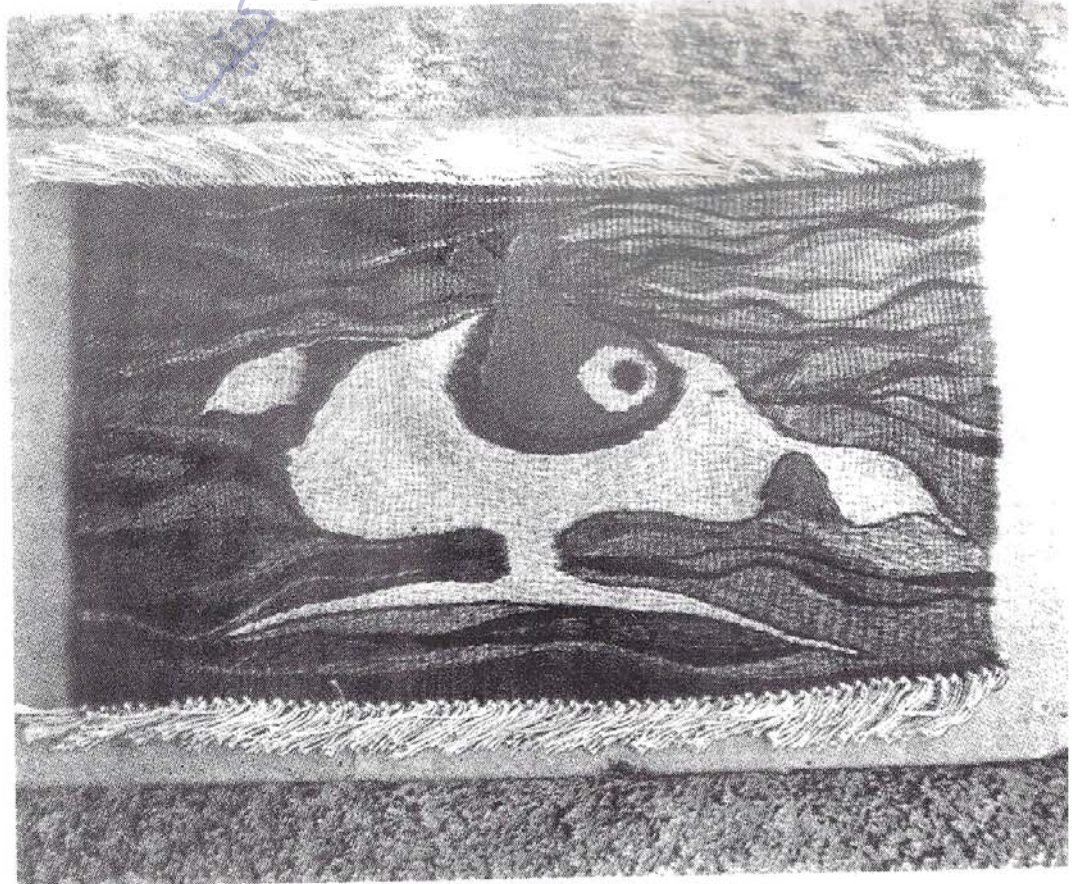
Ne jî niha ez jî wê hıız dıkım. Du zarê mın jê hene. Hızkırın, tek carekê dî dilê mın da işq û gul veda û her tıştên dın, tenê wek biraninan man.

Wan pêlan, ez dî metroyê da rasti Gulê hatım... Bawer bıkın mın bî zorekê Gulê nas kır. Em lî ber hev derbaz bûn. Bî fıkra mın ewê jî ez nas nekırım, yanê jî nas kır lê xwe lî mın nekire xwayi... Ê ne ewqas sal derbaz bûn, ez jî hatime guhastınê... Ax, felek, felek...

Diya mın zûda ne sax e. Bıla rehme lê be, lê bes ewê jî, bî gotına xwe riya mın şaş kır û dilê mın dax kır.

Jî gurci wergerandin: **Casım İnsan**

Xebateke
wênekêşa
kurd
Besa Payele,
jî Gurcistanê.

MEM Û ZIN

wek radyo-dramatik - 4

ROLÊN DRAMATÊ

MEM: Zirkurê Alan Paşa
ZIN: Dota Mir Seydin
QISEDAR (MÊR): QM
QISEDAR (JIN): QJ
HESP
QERETAJDÎN
ERFAN
ÇEKAN (Çeko)
BEKIR (Beko)
DOTA BEKO

Raryodramatizekirin:

ROBERT ALFTON

Wergerandin ji swêdi: Xalit Lezgin

MEM

Ez ji qet gustilka te ji tiliya xwe dernaxim.

HESP

Bimhêre Memê- tu dibini Zinë dest davêje zêrên stuyê xwe.

ZIN

Ha bigre van, madem ev e xwesteka dilê te.

HESP

Memê bibine, Zinë carek din destê xwe bire stuyê xwe. Ew ê daxwaza te bi temami bine cih.

ZIN

Yekê ji van bac e, yek bertil e,
Ev yeka ji nişaniya Çekan e,
Lê bızanibe, ev bi qasi xercê Cızirê
Yê heft salan gran e.

HESP

De Memê, îcar tu ghişti mirazê xwe, te bac û bertil girtin. Nuha em ê vegezin ber derê mala hersê biran.

MEM

Bi xatrê te Zina delal.

ZIN

Disa vegeze were ba min, axayê min.
(Memê hespê dajo, ber bi mala hersê biran)

MEM

Ha birano ji we ra du zêr. Yek bac e, yek bertil e.

HER SÊ BIRAN

Te ew ji Zinë standin?

MEM

Ev zêrê dawin nişaniya Zinë ye.

HER SÊ BIRAYAN

Nuha em birayên te yên piçûk in.

QERETAJDÎN

Êdi tu bûyi birayê me yê mezin. Nuha te em bêgav kîrin ku êdi em her sê, ji iro pê va te wek birayê xwe yê mezin qebûl bikin.

MEMÊ + HER SÊ BIRAYAN

Em çar bira ne, li çar hespan sıwar in.
Dî destê me da mertal û gurz in
Em bî ger in, bî dehw û doz û hawar in.
Em ê binin ji birayê xwe ra, wê Zina delal,
Çav û biruyên wê reş û belek in.
Em çar bira ne, li çar hespan sıwar in,
Lî vê dinê navê me heye, camêri karê me ye.
Em ê ji birayê xwe ra binin wê delala bengin e,
Ya ku dilê wi jê ra bî hezkîrin û evin e.

QM

Sê roj dî ser ra derbas bû, hingê Beko ji Mir ra qala serfiraziya Memê kir. Ku ew ji nuha pêda birayê mezin ê Qeretajdin, Çekan û Erfan e.

SEYDÎN

Şiveke baş amade bikin. Ez ji dixwazim Memê biezîminim.

QM

Dû ra Mir qasîdek şand pey her sê birayan, ku werin cem wi. Û ew ketine ser rê berê xwe dane koşka Mir.
(Dengê nalê hespan)

HESP

Memê, haya te jê heye, Mir wê diyariyekê bide te. Tu çî dibêji?

MEM

Gotina te rast e, wê wisa bike.

HESP

Memê, tu dixwazi dî mala Mir da, ciyê ku Zinê lê ye bîminî?

MEM

Belê çawa na! Xwestina min tenê ew e ku, ez li ba Zinê bîm, tişteki din naxwazim.

HESP

Wê çaxê li min guhdari bike Memê, çî xelat û diyariyan negre ji Mir Seydin. Tenê kincên aşpêjiyê bigre. Lî aşxana serayê kar bike.

MEM

Hindik ma ez û Zinê bigihîjin hev, her roj bî hevra bîm, şa û dîxweş bîm.

QM

Pîştî ku nan xwarin, sîfre rabû, Mir destê xwe bîlind kir.

SEYDÎN

Memê eger du bî eslê xwe ne maqûl ji bi, tu bî xwe maqûl i. Eger tu kurê şivaneki yan ji gavaneki bi ji, disa tu meriveki maqûl i. Lewma ez ji te dipîrsim ka tu çî dixwazi ez pêşkêşî te bikim.

MEM

Bî rasti, Mirê min tenê yek daxwaza min heye, ku ez çend meheka wek aşpêj li diwanxana te xîzmet bikim.

SEYDÎN

Zû ji Memê ra kincên aşpêjiyê binin, bîla li xwe bike. (Deng efekt.) Ew ji iro pêda qahwebirê min e.

QJ

Jî wê rojê şûnda Mem û Zin li binê yek baneki da dijiyan û herdem bî hevra wextê xwe bî şayi û kêfxweşi derbas dikirin.

BEKIR

Keça min, êdi gotina min li ba Mir pere nake. qet bî min naşewire. Geleki ji Memê hez dîke qimeteke giran dîde wi.

DOTA BEKIR

Mêmemê, Zinê ji destê Qeretajdin û birayên wî derxist. (Dengê qûma remildariyê.) Memê şareza, bî riya qenc û bî saya camêriya xwe dilsoziya wan qezenc kir. Îcar tu bibîne ez ê

çawa bî şarezi û remildariya xwe wi pol-
poşman bîkîm.

BEKIR

Çi dîmvise dî remla te da?

DOTA BEKIR

Nuha ji ber evinê çavên Memê tu tîşteki
nabine, bî wi awayê ku wi berê ji min hez
dîkîr...

QJ

Memê wîsa bî Zînê mijûl e ku êdi nîzane çawa
roj û şev derbas dîbîn. Sîbe, nivro, êvar kengê
ye, hay jê nine.

BEKIR

(Destên xwe li hev dixe.) Qahwe!

MEM

Wey ser seran! rûspiyê zana, aqilmendê Mir
Seydin, Ez derhal ji te ra qehwa nivro tinîm.

BEKIR

Ev çî wext e tu dîzani? Bûye êvar hina tu
qehwa nivro tini? Ma ne şerm e, ne bêhurmeti
ye li hember Mir û me!..

MEM

Keremke, wê çaxê ez ê nuha qehwa êvarê
binîm.

BEKIR

Mirê min, qehwa te ya sîbê nivro tê, ya nivro
paşnivroyê tê, ya paşnivro êvarê tê. Memê bî
qesti weha dîke û bêrûmeti û bêhurmetiya xwe
li dîji Mir nişan dîde.

SEYDÎN

Bekîr, dîbe ku adet û usûla welatê wi wîsa be.
Dî vê yekê da mebesteke xerab yan ji
bêhurmeti ez nabînim.

BEKIR

Mirê min, eger destûrê bîdî min ez dîxwazîm
pêşniyazeki li Mir bîkîm: Ez dîbêjum êdi
wextê nêçira xezalan hatiye. Em derkevîn
nêçirê...

SEYDÎN

Bekîr, pêşniyaza te li ci ye. Xeberê bîdîne gîre-
gîrên Cîzirê, em ê sîbê derkevîne nêçirê, bîla
Memê Alan ji bî me ra bê.

QM+QJ

(Bî defa hewarê ra bang dîkîn.) Geli
Cîzirya! Sîbê Mir Seydin derdîkeve nêçira xezala-
lan. Hemû gîre-gîrên Cîzirê wexwendiyê wi
ne!

ZÎN

Memê, bavê min sîbê dîçe nêçira xezalan, wê
te ji bî xwe ra bîhere nêçirê.

MEM

Zînê, ez ê çawa te bîhêlîm û herîm nêçirê? Ez
qet naxwazîm lehzeki ji te veqetîm evîna min!

ZÎN

Memê, tu xwe li nexweşiyê bavêje. Wê sîbê
werîn pey te, tu bêje ez nexweş îm. Hema
carekê ew li hespên xwe sıwar bûn êdi tu
şayişan meke, ew ê herîm û êdi heta şeş yan ji
heft rojan venagerîn. Hîngê ez û tu em ê herîm
nav xas-baxçên nependî û li wir bîkîn kêf û
henekan.

QM

Roja dîn, Mir û gîre-gîrên Cîzirê, Qeretajdîn û
bîrayên wi ji dîgel wan, hespên xwe ajotîn ber
dergehê koşka ku Mem lê dîma.

BIRAYAN

Bîra de haydê! Hespê te ji hazîr e.

MEM

Jî Mir ra bîbêjîm: Bî rasti ez îro nexweş îm.

BEKIR

Memê xwe li nexweşiyê davêje. Nêçirvaneki
mîna wî, dî rojên weha da xwe nadîn paş.
Çîma naxwaze, helbet planeke wî û Zînê
heye.

(Dûmahîk heyê)

ŞIROVEYEK DI DERHEQA GOTINÊN PÊŞIYA DA Û HIN NIMÛNE

Şirove û berevkar: B. DERSÎM

Zargotîn û çanda gel gora avûheva (iqlîm) cıvaki bejn dide û mezın dibe. Rewşa cıwaki, ya abori û siyasi lı ser zargotînê tesir dıke. Bûyerên ku dı wexta xwe da lı ser dirok û psikolojiya gel tesirên mezın hıştine, dıbin babetên zargotînê. Gel wan bı gelek şıklan tine zman û dide jiyandın.

Gotinên pêşiya yek ji wan babetan e. Kok û riçala wan dı dirokê da gelek kevn e. Ew ji nesleki derbazi neslike dın bûne, gora zeman hin tışt lê kê m û zêde bûne û xwe gihandine vê rojê. Metelok, serbori û fikrên neslan in û ew ji qırnên kevn dilopın û tîn. Xwediyê wan gel bı xwe ye. Lê diyar e ku hin kesên zana û jir ew kırine vê qaliba hanê. Lê disa ji ew bûne malê gel. Ew bı gotinên kın û vekırı û bı mane û fikrên tıji ve gelek tışt tinine zman. Pır caran dı cih de karanina yek metelokekê dikare pêşiyê lı gelek gotinên dır û dirêj bıgire. Jı ber ku ew gotın bı tecrubeyên salan û ditinên cur bı cur hatine xemılandın. Ew tecrube û ditinên ku ji kûrahiya dirokê derbaz bûne, dilop dilop hatine nıtirandın, ketine ser hev û dı qalibê cıvaki de forma xwe dine. Neslên nû ji gora şert û rojê him ditinên berê ku tê da cih girtine dibıjêrin û him ji ditinên xwe dıxınê.

Ew gotinên han raste rast bangi aqıl û fikrê meriv dıkın. Bı pırani naveroka wan rast e û mina bendeke destûra cıvaki xwe dane qebûl kırın. Çımkı, ew dı jıyanê da hezaran caran hatine ispat kırın. Lê çı heye ku hin ji wan

gora şert û zurufên dema xwe hatine gotın, gora iro belkê ne realist in û kevn in. Hin ji wan dıji hev in, lê divê ji bira me nere ku cihê wanê karaninê ji hev cuda ne.

Ew mina gewherên hêja ne. Jı merivan ra riya rast, riya jıyanê rawe dıkın. Lê dibe ku hin nimûne, gora şirovekirına metelokê netice ji nedın, ew ji bo pıraniyê tîne qebûl kırın. Weke nimune "Sılav lı pariyê hazir e." İnsan lı menfaeta xwe digere. Cihê ku tê da ji bo xwe fêde dibine, xwe lı ber xweş dıke. Pır hindık mistesna hebin ji, bo pırani ew gotın rast in. "Bı insan emel nabe, şirê çig mêtıye." Nayê wê manê ku tu lı hemû insanan bı şık bınihêri. Lê divê haya te ji te hebe. Tu bira neki ku, kesên ku bêbextiyê, şirheramiyê bıkın gelek in.

Hınek ji wan, gora çand û pıvanên cıvatê yên rojane ji endaze derva ne. Lê ji ber ku ew bı mana rexne, cihê rexne de tîne karanin.

Xısûsiyeteke metelokan ji ew e ku, dı nava gelek mıletan da gelek gotın sedi de sed nebe ji, pır nêzikayı lı hev dıkın. Ew ji işareta wê yekê ye ku hemû mılet dı dirokê de yêk şemokê de derbaz bûne. Ya dın ji riya rasti û rındiyê, riya aqıl û zanistiyê yek tışt e. Meriv çıqas bı coxrafi ji hev dır be ji, bı aqıl nêz e.

Her mıletek gora jıyana xwe, gora eleqe û têkılıyên xwe bı tabietê ra navan kartini. Hesp, ga, kûçık, teyr û tûr, dar, çiçek, ...üyd. Dı jıyan û serboriyên gelan da çı derbaz bûye, ew bûne naveroka gotinên pêşiya.

Meriv ji wan metelokan dikare dereca jiyana milletan, norma exlaq û kultura wan pê bihese.

Gotinên Pêşiya hın xîsûsiyetên xweyi berbiçav evin:

Gotinên pêşiyên malê mîlet bî xwe ne, nîviskarê xwe ne xûyani ne.

Ew ji kûrahiya dirokê diherikîn tîn, ji nesleki derbazi nesleke dîn dîbin û dijin.

Bî gotinên kın, mane yên freh bî xurti tinine zman.

Zmanê metelokan basit e, hemû kes dikare xweşik fêm bike. Mesajên ku didin direkt in.

Metelok; giya, dar û ber, teyr û tûr tûştên ku her wext meriv dikare li dora xwe bibine hatine çêkirin.

Xeta xwar ji gayê pir e.

Heft lawê Punê hebûn, qencê wan kunek bû.

Kera piştikul dizani qırık kuva tê.

Golikê malê ji gayê malê natirse.

Tu ku diz bi, wê şevên reş pır bın.

Şeva reş di êvar de kıfş e.

Kûçık xwediyê xwe nas dike.

Kûçık hesti dixwe, hesti derdixine.

Qala kûçık bıkın, ço bıgırın destê xwe.

Kuçık hesti dixwe hesavê kuna xwe dike.

Kûçıkê xwe bera me mede, lazıme gesta te nine.

Kûçıkê ku dev bike, qilê xwe nişan nade.

Taji yê ku bî zorê here nêçirê, wê çî nêçirê bike?

Lı kûçık teng bê, wê ji taji zêtır bazde.

Mezın avê dirijının, zarok tê de dilızın.

Yekê ku dizane dızanê, ye ku nızani pırnaga niskê ye.

Meriv mır şunde kunzêrını dibe.

Gava ku ga mır, kêr li ser pır dıbin.

Gayê din her tım golık e.

Benışta dinan ne rutlek be nacûn.

Mırovê di nava avê da bi ji baranê natirse.

Bı zorê çavgirtın xew nayê.

Bıla serê te rehet be, qe ji zikê te birçi be.

Rovi neçû qulê hijık bı doça xwe va girê da.

Şahadê rovi doçıka rovi ye.

Sirê lomê xwe ji pivazê kır.

Xebera te xweş xeber e lê mun ji te ne bawer e.

Gotinên pêşiya xwedi du mane ne. Mana nêz ji serboriyan hatiye derskirin. Mana duwem ji, gora nımûneyan û şıroveyan têne guhartın.

Heke meriv bıkarê ji wan dersan bıstine, ew xezineyên hêja ne.

Milletên paşdamayi edebiyata devki zêtır bî kartının. Milletê Kurd ji xasıma ji ber rewşa xwe yê siyasi mecal nediye ku bî zmanê xwe dı welatê xwe da dibıstınan veke, xwendın û nıvisandına Kurdi hin bıbe. İro ji ew imkan tune. Jı ber vê yekê edebiyata me ya nıviski zêde pêşketi nine. Lê gelek kes hevıl dıde ku zargotın û çanda me bikeve nava rûpelan û wında nebe û wek milleti ji karwana milletên hevdemi şunde nemine.

Çiya çıqas bılınd be wê rojekê rê pêkeve.

Şehên bıha li ba keçelan e.

Zalıman ra têkeve niqaşê, lê bı nezanan ra na.

Jı ber nefşê kete hevşê.

Tu ku nabi gul, mebe stri,

Me xatûn li jêr ji dit, li jor ji.

Dest dayê pil jê xulas nake.

Çiyayên bêgûl û merivên bêdıl weka hev in.

Bı desteki çepık nayê lêdan.

Destê tenê deng jê nayê.

Ker dıgere rasti hefsarê xwe tê.

Kesê ku nebıye şıvan, pezcêrandın çıye nızane.

Gıyayê hevşê bı ga tal e.

Du seri ne weka hev bı narinê ser balgiyekı.

Yên ku devan xwedi dıkın deriyê xwe bılınd çê dıkın.

Lı ser kuçık geli çê nabın.

Kund li pagan dixwinın.

Pirê baver nedıkır mêr bıke, mêr kıriye dawa malê zêrını dike.

Mêjo taca zêr e, lê nesibê herkesi nine.

Dılê mêrık dibıjiya goştê kerê, go, guhê xwe dışıbinın yê kevroskê.

Ha li çokê, ha li navê.

Yên ku terın masıyan wê kuna xwe şıl be.

Kesê ku kete govendê divê xwe bıhêjine.

Aş çûye pêy çeç çeçokan ketiye.

Strana

folklori

Naverok û Xusûsiyetên Wê

Ahmed Muhammed Ali

PÊŞGOTIN

Muzika Kurdi, çi ya folklori çi ji ya nûdem, di pengavek (periyod) zehmet da ye. Zehmetiya yekem windabûn û ji qalibderxistina muzika folklori ya Kurdi ye, ya duyem afirandina piraniya dibistanên muziki yên nûdem ji bingehek muziki ya akademîk bêpar e. Dibe ku dizikrîna folklorê me ne grêdayî irada me be, ji ber ku ew grêdayî rewşa me ya giştî ye, lê windabûn û xerabkirina folklorê me bi destê hunermendên Kurd, ji têngîhiştina me ya derbarî rola folklorê û şeweyên tîkîlî digel wê folklorê ye. Lewma jî, em di pirtûkxaneyê Kurdi ya muziki da valahiyeke mezin dibînin. Ev valahi di warê teorîk da, di derbarî van xalên jêrîn da heye:

- a) Defînîsyona (tarîfkirîna) folklorê
- b) Rola folklorê

c) Metoda lêkolîn li ser muzika folklori

d) Metodên qeydkirîna

e) Metodên ji hevderxistin (analîz) û bî hev va kelandîna (sentez)

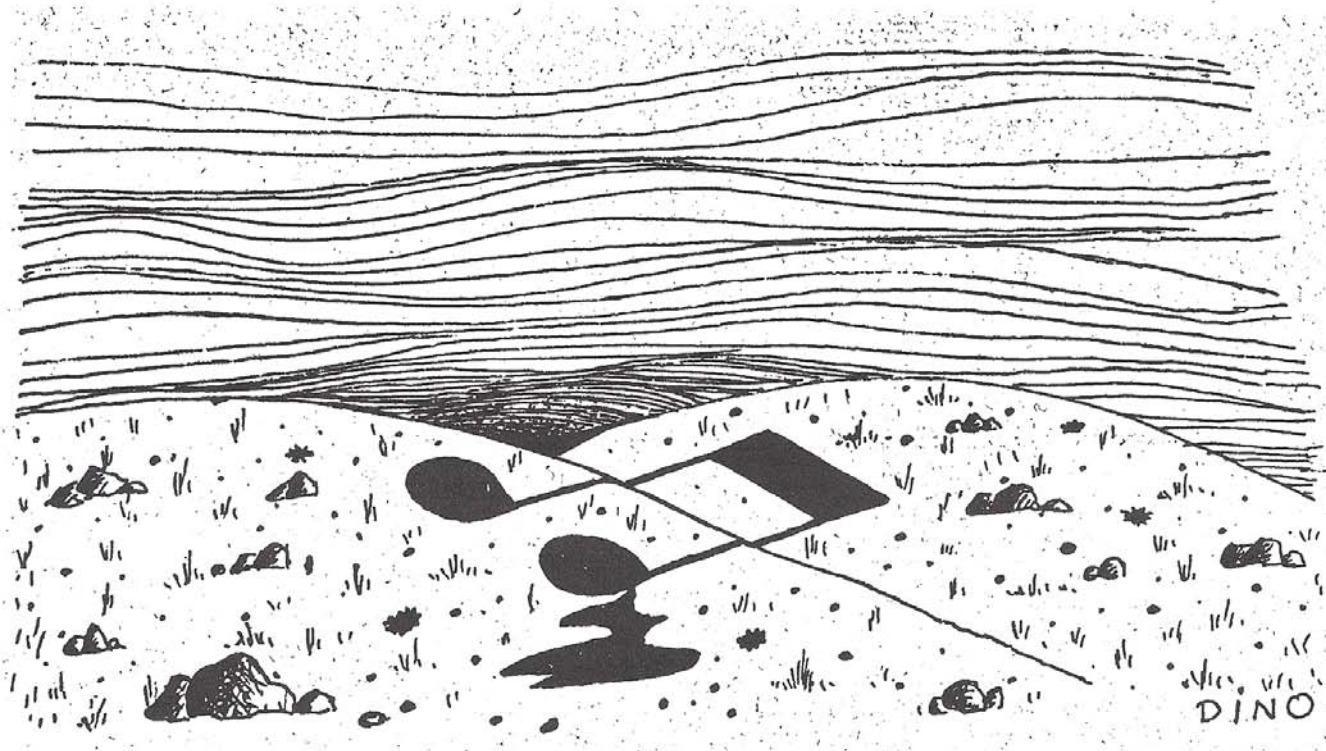
f) Metodên danberheviya folklorê Kurdi bî yên gelên derdorên me ra.

Dibe ku li ser "strana folklori" hûn hewl dan peyda bûn, lê ew hewl danên heya pîr caran tenê di derbarî strana folklori da li ser;

a) nwisandina tekstên stranên

b) nwisandina notayên stranên

c) li gor naveroka tekst û ritm li ser senifandina stranên folklori sekinîne, lê ne li ser "muzika folklori". Bî qasî ku em dizanin, "strana folklori" beşek ji "muzika folklori ye.

(Desen: ji kovara Ö. Gelecek)

Ji ber vê yekê ew xebatên heyî, kêmtir, ji ber ku hemû gringiyên lêkolîna akademîk û muzîkî bî kar neanine.

Dî derheqa muzîka folklorî da bî zimanên din gelek nûsarên, ku dikarin alîkariya lêkolîna muzîka folklorî bike, hene, lê mixabîn ku ew bî zimanê Kurdî nehatine nûsandin, angî nehatine wergerandin. Pirtûka E. M. Alî ya bî navê "Strana Folklorî, naverok û xusûsiyetên wê" yek ji van e. Ji ber vê yekê em vê pirtûkê wêrdigerînin zimanê Kurdî. Pêra jî, em, tarîxa çapkirîna pirtûkê (1976) didînin ber çavan. Dibe ku hûn ditînin pirtûkê, jî bo dema îroyîn ne aktuel bûn, jî ber ku:

1- Pêşveçûna metodên lêkolînê jî 1976 vîrdî gelek qonax stendîye û afirîye.

2- Dibe ku stranek dî serdema afirandîna xwe da populer be, lê dî nava zeman da dikare rengdêrê (sîfetê) "strana folklorî" bigre û bikeve nava folklorê (bî taybetî dî cwata Kurda da)

3- **Lî gor bawerîya me, lî gor çîn û qatên cîwakî senîfandîna cîhê stranînan, gurêdayî şertên subjektîv ên her cîwatî ye. Angî peydabûna kultura afirandîne û guhdarîkirîne, gurêdayî kifşbûna sinorên navbera qatên cîwakî ye. Û jî ber ew sinorên qatî yan jî çînayetî dî cîwata Kurdî da rûnenîştîye, ditînen nûskar (derbarî vê mijarê da) jî bo cîwata Kurdî ne aktuel e. (Bîhêr lî "Strana Gelêrî ya Populer (Populer Song))**

Herweha em vê pirtûkê, jî bo tje-kirîna beşekî valahîyê wêrdigerînin. Dibe ku ew wergera han, bibe kîş-kîrnek pozîtîv jî bo lêkolîn û gengeşîyek fîreh, ku bîkarîbe xîzmeta muzîka Kurdî bike.

STRANA FOLKLORÎ **Naverok û Xusûsiyetên Wê**

Lî ser naveroka "strana folklorî", dî navbera cîwata muzîkvan û muzîkzanînan da gengeşî (munaqeşe) heye:

Hinek jı wan dibêjin ku, "strana folklori", ew stran in ku herdem dı nav gel da tèn strandın, bêyi cihê afirandına wê bête kışkırın, çı lı gundan çı ji lı bajaran. Hinekên dın ji, "strana folklori" weha rawe dıkın: awazên ku gel kêfa xwe jê ra tine, bı riya guhdarıkırınê jiber dıke û tekrar dıke. Ê em dıkarın lı ser van dıtınan nêrinek dın ji zêde bıkın: ne şert e ku xwediyê stranê nenas be, herweha xwediyê strana folklori dıkare naskırı be ji. Hın dıtınên dın ji hene ku, lı ser bingehên ılmı, lı ser naveroka stranên folklori lêkolinên kûr û baş çenekırıne.

Strana Folklori parçeyek jı muzika folklori ye. Muzika folklori ya ku jı van beşên jêrin tê avakırın. 1- Awazên strani. 2- Awazên instrumental. 3- Instrumentên muziki, tipê wan, diroka wan, şıklê wan û sıfetê wan in. Dı jiyana civatek an ji xelkek taybeti da, ev bêjeyên han dıbin kaniya huner ên heri gelemperi. Formên muzika folklori, bı gıştı bûne belgeyên jindar û rastibêj jı bo tebieta civatek, diroka wi, deng û behsên wi, serpehatiyên wi û hest û daxwaziyên wi ku jı serboriyên wi çebûne û bûne ruhiyeta wi ên karakteristik. Jı ber vê yekê, lêkolinvan û kompozitorên muzikê bala xwe dane ser muzika folklori, jı bo cıvandın, qeydkırın û tesbıtkırına elementên wê, dı vê xebatê da para mezin dane strana folklori. Ka em bızanın ku tarifa (definisiyona) "strana folklori" çı ye?

STRANA FOLKLORİ (Folksong)

Strana folklori, wek strana folklori ya rasti (real folksong) jı tê bı nav kırın. Strana folklori, we stran in ku dı gundên cotkar û cihên gundi yên jı bajaran dûr tèn afirandın û dom dıkın. Bartok weha dibêje: Strana folklori, ew stran in ku dı nav civatek mezin da peyda dıbin û demeki dirêj dıjin. Ew stran, bı formeki huneri û cıvaki tebiet û karakterta taybeti ya jiyana cıvatên jı bajaran dûr dıde

aşkera kırın, ew jiyana ku jı jiyana bajariyan cihê ye. Em lı cem bajariyan dıkarın du formên stranan bıbinın:

1- Strana Gelêri ya Populer (Populer Song)

Em dıkarın vê beşa han wek "strana folklori ya çêkırı" (komposed) jı bı nav bıkın. Şeweyê (uslûb) awazên van stranan lı gor şeweyê "strana folklori ya rasti" hatine çêkırın. Lê awazên wan, bı destê beşek jı bajariyan û lı gor gengaziya (imkan) wan a huneri ya sinorkırı tê avakırın. Ew awazên ku jı ali beşek jı bajariyan tèn çêkırın, lêxıstın û xwendın tenê lı ser bingeha guhdarıkırınê tèn amadekırın û nıkarın notayê awazên xwe bınvıısın. Bı vi rengê hın rengdêrên (sıfet) "strana folklori" dıstine û ev stran lı xweşa beşeke cıvatê dıçe. Ev beş jı, beşa navbera xelkê gundi û qata dewlemend e. Stranên qata dewlemend taybeti ne, jı ber ku hın bı naveroka xwe hın jı bı rengê xwe jı strana folklori ya populer cudatırın. Stranên gelêri yên populer lı cem me gelek in.....(1) Ev stranên han jı ali gel jı berê va tèn jiber kırın û tekrar kırın. Hinek muzikvan dıgıhıjın wê baweriyê ku, van stranan, "stranên folklori yên rasti" (real folk song) ne. Lê rasti ne ev e. Jı ber ku van stranan lı ser destê muzikvanên naskırı yên sê-çar nıfş berê (qesd, sıh-çıl sal berê ye) yan jı bêtır, yên ku wê demê dı warê muziki da lı bajaran peyda dıbûn, hatıbûn sazıkırın. Van muzikvanan, wan stranan çêkırın û dı şın û şahıyan da, dı programên muzik ên taybeti da, ku xızmeta kar û barên wan dıkırın, pêşkêş kırın. Ev stranên han populer bûn, domkırın û jı nıfşeki derbasi nıfşeki dın bûn; xelkê jiber dıkır, jı ber ku xweş bûn û tégıhıştına wan jı bo gel hêsan bûn.

2- Stranên bı serûber (Composed Song)

Koka van stranan, bajar e û şert ew e

ku, niviskarê stranê û afirandêre awazê stranê naskiri be û divê notaya wi ya muziki ji hatibe nivisandin. Se-wiye û bihayê stranê ya huneri girêdayi gengazi û zanebûna kompozitor e. Dibe ku ev stran di demeki sinorkiri da bibe populer û li nav xelkê belav bibe, lê eger izgekirina wê neyê domkirin dikare bête ji bir kirin. Ev stran berevajiyê "strana folklori ya rasti" ya ku nayê ji bir kirin e

3- Xusûsiyetên Stranên Folklori

Tevi em dizanin ku, ferqiyetên cox-rafi, civaki û kulturi li ser gewher û naveroka stranan bandora xwe hene, li cihanê rengdêrên wan ji ev in:

1- Stranên folklori, hunera xelkê nenaskiri ye (anonymous). Kesên ku nivisine û awazên wan çêkirine, ne-nas in. Ev stranên han di civatek mezin da, di hin şertên sinorkiri da tînan afirandin û demek dîr û dirêj dijîn, dom dikin. Ev nayê wi maneyê ku, afirandêre wê tune. Xwediyê wê heye lê nayê naskirin û sirê ciwanbûna wê ji di vê derê da ye, ji ber ku dibe hunerek kollektiv ê civatê (collektiv art).

2- Ji tradisyonên guhdariyê (oral tradition) tînan, bi devki ji nîşeki der-basi nîşeki din dibin, yan ji, ji deme-ki derbasi demeki din dibin.

3- Varyantên stranên folklori gelek in (variants). Ango dibe ku ji yek stra-ni ra gelek form û şeweyên pêşkêşkirinê hebin. Ev formên han girêdayi stranbêjên cuda û navçe nine, ji ber ku ewiyan stran ji ali deng-bêjeki dikare bi du formên cuda bête pêşkêşkirin. Wek minak, em dikarin ferqiyek biçûk di dirêjkirin an kurtkirina nota û metoda pêşkêş-kirinê da bibinin, lê form û şeweya stranê ya gîştî wek xwe dimine, anga li ser bingeha xwe ya himi dimine. Bartok weha dibêje ("Serbo-Croatian Folk Songs", Bartok Bela, rûp: 19) : Pîrvaryanti fenomeneke kifşkiri ye

di muzika folklori da."

4- Stranên folklori xwadi ava-hiyeke homojen (homogenous) in, an ji şeweyek avakirina wê ya gîştî heye. Ango ew bi ewiyan form û bi ewiyan şewe dikarin bi dehan an bi sedan stran peyda bikin.

5- Ev stran, wek encamek şertên civaki yê sinorkiri, bi rangeke siruştî ji ber xwe va ava dibe. Di nav xelkê gundi da, di nav xelkê basit da tînan afirandin û pîri caran bi rengeki otomatîk an ji bi zanistî diafirin.

Werger : **Xoşnav û A. Gernas**

TÊBÎNÎ:

1- Bartok, kompozitorek Macari ye. Ew di sala 1881'an da li Nagyszetê hatiye dinê û di 6 saliya xwe da dast bi muzikê kiriye. Gelek lêkolîn li ser "muzika folklori ya Macari û gelên ciran kiriye. Lêkolînên wi, zêtur derbari kifşkirina karakterên bingehîn ên saf ê Macari da ye. Di sala 1945'an da li New-Yorkê çûye heqîya xwe.

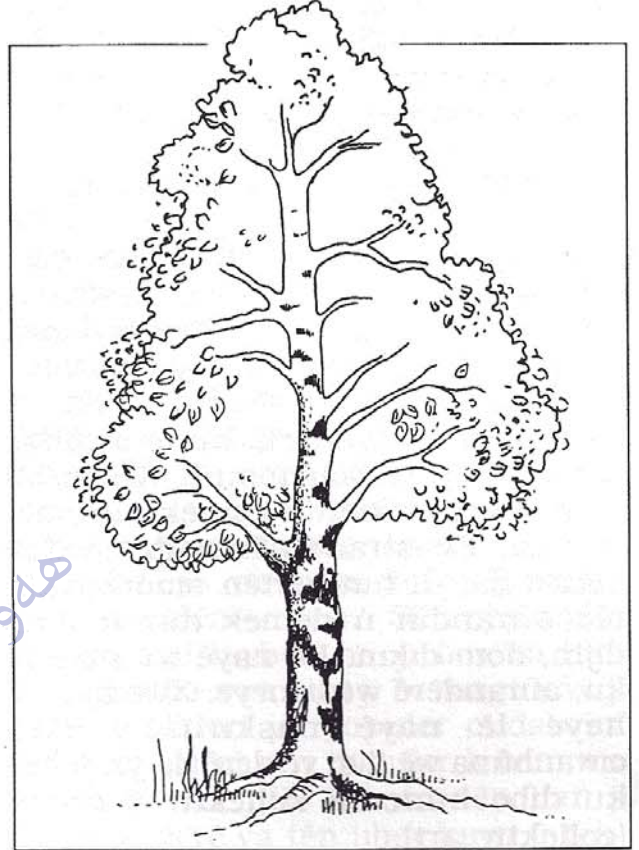
2- Hin nimûneyên ku niviskar ji stranên Erebi dide, ji xwendevanên me ra biyani ne. Dêlva wan da ewiyan stranên Kurdi wek nimûne didin da ku armanca niviskar bi hêsani bidin aşkerakirin. Wek nimûne, ew dikarin strana "Şev Çû" bidin. Di dema iroyin da gelek ji nîşên nû afirandêre vê stranê nas nakin û gelek caran ew stran wek "strana folklori" tê naskirin. Lê bi rasti ew stran, dikeve beşa "strana populer", ji ber ku afirandêre wê naskiri ye û ew, Cigerxwin û Aramê Dikran in.

Navên daran

Yên bê ber:

Spindar (sıpidar), qewax, hewr
 Dara(*) bih, bi, bihi, çevirbih
 Dara mazi, berû
 Çınar
 Çam
 Akasya, aqesiye
 Merx
 Dêdar
 Benav, bınav
 Bızı
 Saqol
 Surdar
 Çekem
 Dara jehrê
 Dırık, dirri
 Dara sûsê
 Darbenişt
 Kenêr
 Dara hêzeran
 Sıwak
 Kevot
 Kızwan, kewzan, benik

Beşên darekê:

Kok (reh û riçal), gewde, bask (guli, şax), çiqıl, pel (pelg, belg), qaçıl (qaşıl, qalík).

Yên bı ber:

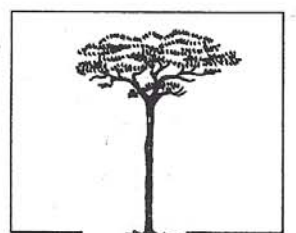
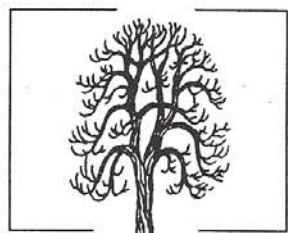
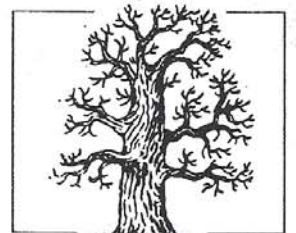
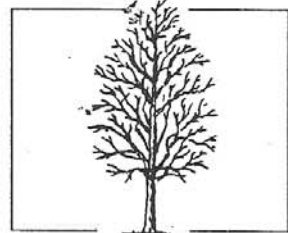
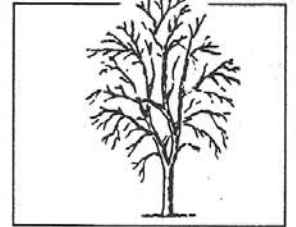
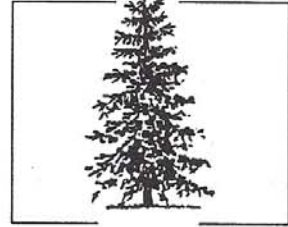
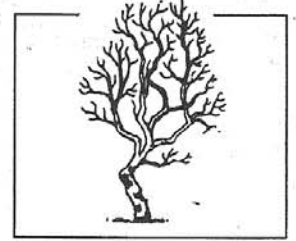
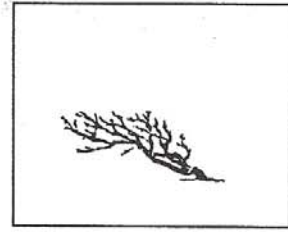
(Evana bı navê mêwe yan ji berên xwe tên naskirin.)

Mêw (dara tiryê)
 Tirreşk
 Hırmî, hırmê
 Karçin, karçık; şekok
 Hınar
 Sêv

Hêrûg
 Hêrûgareş (keremamox)
 Alûnçe, alûçe,
 Behiv
 Vişne
 Incas
 Biyok

(*) Du zayendên (genus) peyva dar hene. Dema ku hê ter an ji bijûn e, zayenda wê mê ye; lê pişti ku bê birrin an ji hişk bibe êdi zayenda wê nêr e. Nîmûne: dara mazi (ku hê ter e); darê mazi (ku êdi hişk bûye).

Şeftali, xox
 Zerdali, mışmiş, arûng
 Tû
 Gûz
 Tawi
 Kıfri
 Gijok
 Rıxok
 Çavreşok
 Hêjir, hêcir
 Qızwan (dara beniştê)
 Şilan
 Huli
 Gıvij
 Bilalûk
 Fındıq, findeq
 Fıstıq, fısteq
 Darxurme
 Sınc
 Gusınc
 Zeytûn, zêtun
 Nûdınya
 Bıtım, darebenk
 Kestane
 Darenan
 Mışmıla
 Garıs
 Qeresi
 Dara gezi

Çend navên gışti:
(Bı babeta dar va girêdayi)

Darıstan
 Dahl, dehl, döl
 Mêşe (Hım navê darekê ye, hım ji dı maneya darıstanê da tê bıkarandin)
 Rez
 Bax, baxçe
 Çılo
 Çırpi
 Satar
 Tûm, devi

